

AZ ÁLLAMOK NEMZETKÖZI VISZONYAI.*

Mai társadalmi állapotainkra bizonyára misem vet oly árnyékot, mint az államok egymáshoz való nemzetközi viszonyának alakulása. Míg az államok belső életében az igazi tényállást avatatlan szemek előtt elfedi egynémely dekoratív intézmény és berendezés, itt a hatalmi viszonyok kizárólagos uralma leplezetlenül előtérbe lép. Az egyes államok közt örökös harcz folyik, a melyet háborúban az erőszak, békében a cselvetés eszközeivel vívnak meg. Mindaz, a mi az emberek magán-érintkezésében utálat és megbélyegzés tárgya, ezen a téren megengedett dolog, sőt azt tartják nagy államférfiúnak, a ki hazája javára idegen nemzeteket a legnagyobb eredménnyel rászédett, s rajtuk erőszakot tett.

E külső állapotoknak a nép érzelmi világára vetett reflexe a hazaszeretet vagy hazafiság. Ez az egyénnek az uralkodó személyes és politikai céljai iránt való odaadásában áll, a mivel gyakran az ország és népe iránt való rokonszenv érzete is össze van kapcsolva. Az uralom elvesztével ennél fogva az illető hazafiság is kialszik, rendszerint, hogy helyt adjon az új uralkodó iránt való odaadásnak. A toskanai, egyházi állami s a nápolyi hazaszeretet, a mely valamikor a hazafiság egyedül elismert alakja volt, ma már a »regionalismus« rosszul hangzó nevét viseli. Épúgy a Hannover, Kurhessen, Nassau és Frankfurt, ez egykori szuverén államok iránti rokonszenvnek ma már »particularismus« a neve; sőt maga a bajor, württembergi

* Ezt a tanulmányt, szerző szíves engedelmével, legutóbb megjelent „*Neue Staatslehre*” (Jena, Fischer) munkájából vesszük át, hogy felhívjuk olvasóközönségünk figyelmét erre a rendkívüli könyvre addig is, míg azzal érdeme szerint foglalkozhatunk. Szerk.

és badeni hazaszeretetet is szembetűnően veszít érvényből és elismerésből a német hazafiság javára, a mióta ezeknek az államoknak uralkodói hatalmi jogaikat mindinkább kénytelenek a német birodalomnak átengedni. S ha valaki ragaszkodnék patriotizmusához azok iránt a német államok iránt, a melyeket az 1803-iki *Reichsdeputationshauptschluss* mediatizált, kitenné magát annak a veszélynek, hogy a közvélemény, mint bolondot kinevetné. Pedig, nem is oly rég, ezeknek a törpeállamoknak kormányai nem ismertek magasabb czélt, minthogy országaik és uralkodóik iránt a hazafias érzések tüzet élesztgessék.

A patriotizmus eszménye nyilván akkor volna elérve, ha az állam csak egy, egyenlő vallású és nemzetet ölelne föl, de ezt egészen. Itt az uralkodó iránti odaadás, s az ország és népe iránti rokonszenv, természetszerűleg teljesen fednék egymást. Ezt az eszményt a tényleges államokban persze sehohsem érik el. A legtöbb állam néptörédekekből áll, a melyek rendesen vallásilag is szétválnak, s más nemzetek törédekeivel egyesülnek, a hogy ezt épen a csaták sorsa vagy a diplomaták kénye- kedve elvégezte.

Korábban, körülbelöl a felvilágosodás koráig, különösen nagyra tartották, mint a hazafiság és az államalakulás alapját a vallásegyenlőséget. Ez az eset ma is keleten, a hol például az orthodox szerbek és a katolikus horvátok, bár nyelvre s származásra egy nép, mégis külön és majdnem mindig ellenkezésben álló, teljesen elütő állameszménynek hódoló hazafiságot fejlesztettek ki. Nyugat-Európában ellenben, kivált I. Napóleonnak oly sok népen gyakorolt erőszakoskodása következtében, jelenleg a nemzetiséget tekintik az államok legszilárdabb talapzatának.

A mondottakból kitűnik, hogy a patriotizmus nem egy, az emberi természet mélységeiben gyökerező érzelem, hanem valami inkább mesterséges, történelmileg sokszorosán föltételezett jelenség. Ép oly hiba volna azonban az a föltevés, hogy egy meghatározott történelmi állapotban a nép minden osztálya ugyanabban a viszonyban áll a hazafisággal, mert a hazaszeretet társadalmilag is föltételezett, azaz a hazafias érzelmek ereje fokozódik föl- és lefelé a szerint, a mint az egyes néprétegek érdeke az állam érdekével szorosabban vagy lazábban függ össze.

A hazafiság természetesen azokban a néprétegekben fejlődik ki legerősebben, a melyek az állami épület első emeletén laknak, tehát a nemességben, papságban, a hadseregben és a hivatalnoki

karban. Ezek a társadalmi osztályok majd mindig szoros viszonyban állanak az uralkodókkal s létük kisebb-nagyobb mértékben ezen a viszonyon alapul. Ezért hazafiságuk az uralkodók iránti odaadásban áll, míg az ország és népe iránt táplált rokonszenvük inkább a háttérbe lép. Ez a hűség az uralkodó iránt, a mely az érdekközösségben gyökerezik, sokszor az uralom elbukása után is tart, mindaddig, míg az elűzött uralkodó visszatérésének reménye meg nem szűnik, vagy pedig az új uralkodó nem nyújt tartósan még nagyobb előnyöket, mint a régi.

Egészen más jellege van a középosztály (polgárság és parasztság) patriotizmusának, különösen, ha ez az osztály magasabb szellemi fejlettséget ért el. Itt szabály szerint hiányzik minden összefüggés az uralkodóval, e helyett a középosztály tudatában van népével való kulturközösségének, a mely különösen a közös nyelvben, irodalomban és művészetben domborodik ki. A középosztály hazafisága ennél fogva különösen az ország és népe iránt érzett rokonszenvben áll, míg az uralkodó személye előtte legtöbbször közömbös, hanemha ez a vallást és nemzetiséget nem érinti. A középosztályt persze sajátos politikai önállótlanága folytán a kiváltságos osztályok elég gyakran itt is magukkal rántják a maguk érdekeik pályájára.

A mi végre harmadszor a szegényebb néposztályokat illeti, ezek közt nagyban és egészben hiányzik úgy az uralkodóval való személyes kapcsolat, mint az országgal és népével való kulturközösség. Az ő szegényes életük örökös harcz a legkicsinyesebb gazdasági gondok ellen, a melyek a távolabb fekvő politikai célok iránt való odaadást csak igen kis mértékben engedik kifejlődni. Maga az állam, a melyért ezeknek a néprétegeknek magukat föláldozniok kellene, évezredek óta csak követelt tőlük s adni mit sem adott s csupán néhány évtized óta kezd egyáltalában a szegénynek gazdasági sorsával törődni. S a háború, a melyben a hazafias katonai állam tevékenysége a legmagasabb kifejezését nyeri, adományait ép oly egyoldalúan osztogatja, mint a béke, mert, míg a szerencsés vezér, a kinek elég gyakran a pusztá véletlen dobta ölébe a győzelmet, majdnem emberfölötti hősi állásra tesz szert, s a míg az alárendelt tiszteknek is dús kitüntetések és előnyök jutnak osztályrészül: a tömegeknek már nagy számuknál fogva is minden jutalomról le kell mondaniok, ámbár a háborúban a legkegyetlenebb áldozatokat hozzák.

Ennek a tényállásnak az a természetes következménye, hogy a hazafiság mai államunk szegényebb néposztályaiban aránylag csak csekély s hogy ezek az osztályok csupán kevés súlyt fektetnek az egyes államok hatalmi viszonyaiban beálló változásokra, a melyeknek befolyásolása pedig külső és belső állami politikánk fő-főcélja. Ennek az államfelfogásnak pozitív oldala pedig abban áll, hogy a munkásosztályok, miután a monarchia a végét járt középkor törpe államait nagy nemzeti államokká egyesítette, most már ezeket világállammá akarják összekapcsolni, a mely minden kulturországot egyesítene.

Mindezek a felfogások és törekvések, a melyeknek megvannak szükségképi okaik a munkás néposztályok társadalmi állapotaiban, a szocialista irodalomban híven tökröződnek. A nemzeti és állami különbségekkel szemben érzett határozott ellenszenv, különösen, ha azok ellenséges ellentétekké fajúinak, továbbá határozott ellenszenv azzal az érzelmi világgal szemben, a melyen ama különbségek gyökereznek: a szocializmus régi hagyománya.

Így már *Saint-Simon* gúnyolja a moralistákat, a kik az egyéni önzést korholják, ellenben a nemzetközi önzést, azaz a patriotizmust, mint erényt magas polczra helyezik.* Ezzel kapcsolatban áll, hogy *Saint-Simon* egy *Thierry*-vel 1814-ben kiadott írásban** közös európai parlamentet hoz javaslatba, a mely angol példára egy alsóházból s egy pairkamarából állana s az egyes kormányok és nemzetek közti viszályokat rendezné. Ebben a nagy közösségben a végrehajtó hatalom fejét (a királyt) *Saint-Simon* nem jelöli meg közelebről, hanem e kérdés eldöntését, a mely persze különös nehézségeket okoz, egy későbbi írásra hagyja. Egy közös francia-angol parlament, a melyben az angolokra a szavazatok $\frac{2}{3}$ -a jutna, készítené elő az európai parlamentet.

A mester eme gondolatait *Saint-Simon* iskolája még tovább fejlesztette. Abban a kiáltványban, a melyet *Bazard* és *Enfantin* rögtön a júliusi forradalom után bocsátottak ki***, az

* *Saint-Simon*. *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains* (1803) *Oeuvres*. Tom. I. (1868) 43—44. oldal.

** *Saint-Simon* et A. *Thierry*, son élève, da la reorganisation de la société Européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique en conservant à chacun son indépendance nationale (1814) *Oeuvres*. Tom. 1. (1868) 153—248. lap.

*** L. *Notice historique* (*Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin* Tom. 2. (1865) 224—225. lap. *Épúgy Enfantin* 3831. jul. 8-án tartott beszédében (az

iskola céljául azt tűzik ki, hogy egykor az egyesült népek, vagy inkább az egész emberiség csak egy nép legyenek, hogy korunk elhatárolt s egymás ellen kölcsönösen harczoló állami közületeit az egyetemes emberiség általános szövetsége váltsa fel s a háború eltűnjék a föld színéről. A hazafiság helyére is, a mely nem egyéb, mint nemzeti önzés, az egész emberiséghez való szeretet lépjen.

Hasonló gondolatokat képvisel *Fourier* és iskolája. *Fourier* szándéka szerint az egész földet el kell lepni a falanszterekkel vagyis szocialista községekkel, a melyek élén egy-egy *unarcha* vagy báró állna. Három-három vagy négy-négy falansztert vezetne egy *duarcha* vagy algróf, tizenkettőt egy *triarcha* vagy gróf s így tovább számos közbenső csoporton keresztül az *omniarcha*-ig, a ki Konstantinápolyból uralkodnék a föld összes hierarchiailag tagozott falanszterein.*

Owen, a ki ép úgy, mint *Fourier* a községi szocializmusból indul ki, szintén szocialista községeknek mind nagyobb csoportokat átölelő szövetségei által akarja a világköz-társaságot elérni.**

Még inkább mint *Saint-Simon*-, *Fourier*- és *Owen*-nál szolgál az emberiség egysége középpontul *Pierre Leroux* egész társadalmi rendszerének, arról a határozó kérdéstről azonban, hogy milyen intézmények útján valósulna meg az egység, világosan nem nyilatkozik.***

Ámbár a szocialista írók korántsem mindnyájan tárgyalták a nemzetközi viszonyok kérdését, aligha akad közöttük egy is, a ki szigorúan nemzeti szempontot foglalna el, a mi már a munkásosztályoknak kérdésünkhöz való állásfoglalására való tekintettel nagyon természetes. Csak *Lassalle*-nak szokás gyakran nemzeti irányzatokat — a szó mai értelmében — tulajdonítani. Ámde ezek inkább politikai beszédeiben és röp-

i. mű 3 K. 187—188. lap.) s az „Exposition de la doctrine Saint-Simonienne” (1828-1830) Oeuvres. Tarn. 41 (1877) 123. lap.

* *Fourier*: *Traité de l'association domestique et agricole*. Tom. 1. (1822) 286 és köv. lap. — *Le nouveau monde industriel et sociétaire* (1829) 271, 386. 1. — *Oeuvres* Tom. 3. (1841) 176 és köv. 1. — Tom. 6. (1848) 231 és 326. 1. — *Bases de la politique positive, Manifeste de l'ecoje socetoire fondé par Fourier*.

** *Owen*: *The revolution in the mind and practice of the human race*. (1849) 119 és 120. oldal.

*** *Pierre Leroux*: *De l'humanité* (1845) Tom. 1. 139 és köv. lap. — *Pecqueur*. *La république de Dieu* (1844) 199 és köv. lap.

irataiban,* mint későbbi szociálpolitikai irataiban tűnnek szembe. Az igaz, hogy a követői közül némelyek, mint különösen *Schweitzer* a »Socialdemokrat« 1865. évfolyamában megjelent Bismarck-cikkeiben az egyoldalú nemzeti álláspontra helyezkednek; de ép ennek más okokkal kapcsolatban, az lett a következése, hogy a nemzetközi töredék Marx és Engels vezérlete alatt különvált.**

Marx, Engels a szocializmus régi hagyományaihoz híven eleve nemzetközi alapon álltak. Az általuk megszerkesztett 1848. februári kommunista kiáltvány e fölkiáltásban éri el tetőpontját: »Minden ország proletárjai egyesüljete!« Az 1864-ben alapított nemzetközi munkásszövetség, mint már neve mutatja, hasonlóképp gyökeres nemzetközi alapokon nyugodott; alapszabályai kifejezetten kimondják, hogy a munkásosztály föl szabadítása sem helyi, sem nemzeti, hanem szociális feladat, a mely minden országra kiterjed, a hol modern társadalom van s a melynek megoldása a legtöbbre haladt országok elméleti és gyakorlati összeműködésétől függ. Az Internationale szervezete is, ezeknek az elveknek megfelelőleg, kidomborodottan nemzetközi jellegű volt.

Azóta a szocializmus nemzetközi iránya oly általánosan elismert tény lett, hogy ezerszeres nyilvánulásának történetét e részt előadni szükségtelen. Csupán a német szocialisták egy nem nagyszámú csoportja, a mely *Naumann* lelkész köré gyülekezett, akarja a szocialista tanokat a hazafias porosz katonai állam követelményeivel egy egységbe olvasztani; ámde ez a párt eddig csak kevésbé tudott érvényesülni.

A patriotikus katonai államnak és nemzetközi iránynak, (a melyet a szegényebb néposztályoknak érdekei írnak elő), ebben az ellentétében látom én már most a legfontosabb tényezőt, a mely a XX. század kulturvilágát feltartóztatás lehetősége nélkül katasztrófák elébe hajtja. Mert a katonai követelések továbbhaladó fokozása s az ezzel karöltve járó

* L. különösen röpiratát: *Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens* (1859). A Bernstein által kiadott *Reden und Schriften* 1 k. (1892) 291—364 és 367. lap, ehhez azonban most már v. ö. *Briefe von Ferd. Lassalle an Karl Marx und Friedrich Engels*, herausgegeben von Franz Mehring (1902.) XII, 186 és köv. lapok. — Sombart: *Socialismus und sociale Bewegung im 19. Jahrhundert* (4. kiad. 1901.) 93 és köv. lapok.

** Mehring: *Geschichte der deutschen Socialdemokratie*. 2 k. (1898) 140—142. l.

rendőri nyomás az alsó néposztályokban, Európa-szerte fokról-fokra sokkal nagyobb mértékben táplálták a forradalmat, mint a kapitalista termelési rendszer, a melyben sok gazdasági szocialista a forradalmi szocializmus főokát látja. A nemzeti katonai államokban ugyanis épen a legerőteljesebb proletárookra életük javakorában folytán rákényszerítik azt a meggyőződést, hogy háborúban és békében távoli érdekekért a legnagyobb személyes áldozatokat kell hozniok, míg a bonyolult gazdasági összefüggések tudata és helyes megítélése a nagy néptömegektől messze fekszik. Hát a hol a katonai és rendőri nyomás hiányzik, mint pl. Angliában, ép ezért a kapitalista termelési rendszernek még évszázados rendkívüli kifejlődése sem tudott létrehozni oly szocialista-forradalmi munkáspártot, a melynek valami jelentősége volna.

Ez az ellentét lényegében csak a XIX. században fejlődött ki. Még a XVIII. században az uralkodó toborzott hivatásos hadsereggel folytatta háborúit, rendesen a proletárok bevonása nélkül. Akkor még elég eszélyesek voltak s nem bízták az államnak külső és belső ellenségek ellen való védelmét azokra, a kik jobban vannak érdekelve az államrend megdöntése, semmint főtartása körül. Csak a forradalmi és demokrata Franciaország hozta be a legnagyobb izgatottság idejében az általános hadkötelezettséget s ezt a védelmi rendszert utóbb Poroszország s Európa többi arisztokrata katonai állama utánozta, bármennyire mások voltak politikai és társadalmi viszonyaik. S a katonai körök szám-örülete rengeteg proletárhadainkat még mindig növelni igyekszik s ebben a törekvésében alig fog elébb megállni, míg az összes tetterős proletariátus nem gyült össze a hadseregben. Minthogy pedig az, a kinek kezében van a kard, tapasztalat szerint mindig érvényesítette politikai és szociális érdekeit: ez által a népi-munkásállam végső diadala meg van pecsételve, jöllehet a hagyományos katonai rendszabályok a régi uralmi viszonyokat még jó ideig fenn fogják tartani.

Ha végre azt kérdik, hogyan kell életbeléptetni a világ-állam eszméjét, úgy mindenekelőtt világos, hogy ez az eszmény a mai állami viszonyok között csak világhódítás által volna elérhető, a mely eddig senkinek sem sikerült. Mert a mi államaink, a melyeknek befelé a kard a legbiztosabb jogczímök, békés utón állami létkérdésekben sohasem fogják magukat alávetni valamely külső hatalomnak. Ezért a XVIII. és XIX.

században többször javasolt az a terv, hogy a kultúrállamok szövetsége vagy épen egy kizárólag politikai jellegű világgöztársaság alapítása által küszöböltessék ki a háború,* a legfontosabb nemzetközi kérdésekre nézve bizonyára keresztülvihetetlen; a választott bírósági eljárás, mint a tapasztalat bizonyítja, csak csekélyebb fontosságú nemzetközi jogi viszályokra, a melyektől nem függ a nemzetek becsülete és léte, alkalmazható sikeresen. Csak ha a népi-munkásállamban a hatalmi kérdések a háttérbe szorulnak s az állam tevékenysége túlnyomólag gazdasági célokra fog terelődni, lehet majd egy főképen gazdasági feladatokra irányuló világállam alapítására gondolni.

A gazdasági világállam megalakulását azonban korántsem úgy kell képzelni, mintha az hirtelen, az érdekeltek szabad kénye-kedve által előidézett esemény lenne, hanem úgy, hogy az számos, nemzetközi jellegű, gazdasági intézmény folyton továbbhaladó kifejlesztése által jöhet létre. Erre már ma némely, az egész kulturvilágot felölelő intézmények, mint pl. az 1865. évben alapított nemzetközi táviróegyesület, a világpostaegyesület (1874), az ipari, irodalmi és művészeti tulajdonjog védelmére alakult nemzetközi államközösségek (1883, 1886) ** jó előképet nyújtanak.

Anton Menger.

Bécs.

* Saint-Pierre: *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe.* Tom. 1. (1711) 279. s köv. 1. Rousseau: *Extrait du projet de paix perpétuelle de monsieur l'abbé de Saint-Pierre* (1761) 60. s köv. 1. Gloats: *La république universelle* (1793) 42. s köv. 1. Kant: *Zum ewigen Frieden* (1795) Az ifjú Európa, kivált Mazzini befolyása alatt alapított az 1834. ápril 15-én kelt testvéresülési aktával (lenyomatva Röschl: *Bericht an den Regierungsrat der Republik Bern, betreffend die politischen Umtriebe ab Seite politischer Flüchtlinge und anderer Fremden in der Schweiz*, 1836. 51. oldal s köv.)

** L. Liszt: *Das Völkerrecht* (1898) i7. o.

A KÖLCSÖNÖS SEGÍTSÉG MINT TERMÉSZET- TÖRVÉNY.

KROPOTKIN ÚJ KÖNYVE.*

A tudományos világ bizonyos mohósággal ragadta meg Darwin fejlődési elméletét; kevés tudós talált annyi követőt, magyarázót és népszerűsítőt, mint ő és a »létért való küzdelem« nemcsak természettudományi, de társadalmi közhelylyé lett. És ez érthető, ha látjuk milyen következtetéseket vontak le általában Darwin elméletéből. A darwinista tudósok nagy része a létért való küzdelmet szószerint veszi és azt mint az élet legfőbb, sőt egyetlen törvényét és szabályozóját tünteti fel. Az ő felfogásuk szerint az állatok és a primitív ember élete csupán végsőig menő vérengző kenyérharcból áll, melyben a legalkalmasabb, vagyis legerősebb fenmaradása és továbbtenyésztése a cél, mely felé a természet törekszik; elismerik ugyan, hogy a civilizáció és »nemesebb érzések« módosíthatják és enyhíthetik ezen küzdelem formáját; de még a civilizált ember természetének *lényegét* is csak a bellum omnium contra omnes-ben látják: ** és ez magyarázata és igazolása a társadalom minden egyenlőtlenségének és igazságtalanságának; mindez csak a természet törvényének megmásíthatlan következménye, ha a gyöngébbek kímélése ideig-óráig sikerülne is, az csak a legalkalmasabbak kiválasztását hátráltatná; és az, hogy az emberek az igazság, szeretet és szolidaritás alapján éljenek együtt, utópia, mely nemcsak dőre, de veszedelmes is; mert az erősebbek

* Mutual aid as a factor of Evolution, London, 1902.

** L. különösen Huxley „Struggle for Life”.

uralma, az államhatalom által fentartott civilizáció nélkül az emberiség visszasülyedne primitív állati állapotába.

Körülbelül ez a »darwinismus« köznap kifejlődésében. De Darwin maga többször hangsúlyozta, hogy a létért való küzdelmet csak képlegesen érti, mint egyes fajok küzdelmét külső ellenséges behatások ellen; hogy gyakran a valamely faj egyénei közti *összműködés* a legerősebb fegyver ebben a küzdelemben; és hogy az egyéni harcz ezen kiküszöbölése milyen fontos az ivadék fentartására és a faj progressiv fejlődésére. Utána több zoológus foglalkozott az állati élet ezen oldalával, de valamenyien rokonszenvre, szülői szeretetre, az ivadékról való gondoskodásra, egyszóval valamely különleges érzésre vezették vissza ezen tényeket. És az *emberi* történelem magyarázóí szintén csak vérengzést, hódítást, uralkodást láttak abban és a kölcsönös segítség és szolidaritás eseteit vagy nem vették észre, vagy az »erkölcsi érzés« a szeretet, barátság vallás diadalaiul emlegették, mely legyőzte az »emberi természetet«.

Kropotkin túl nem becsülhető munkát végzett, a mikor az állati és emberi életben előforduló összeműködés és kölcsönös segítség példáit a legnagyobb lelkiismeretességgel összegyűjtötte. Ezzel egy csapásra megvilágította számunkra, mennyire általános, mondhatjuk kivétel nélküli vonása az a természetnek. Megmutatta ezzel, hogy a társas együttlét, a szolidaritás nem mesterséges emberi találmány, valamely különleges erkölcsi érzés szülöttje, hanem ellenkezőleg, épen ez a legfőbb tényező, mely az embert és társadalmat létrehozta; bebizonyította, hogy a kölcsönös segítség törvénye, függetlenül minden személyes érzéstől, szülői szeretettől, rokonszenvtől és egyéb különleges dologtól, mint öntudatlan, megmásíthatlan természeti törvény hatja át az egész állatvilágot és az embert.

Csak néhány rövid szóban foglalhatjuk össze a tények óriási tömegét, melylyel Kropotkin ezt bebizonyítja.

A magasabb rendű állatok majdnem kivétel nélkül társaséletet élnek: csakis így állhatnak sikerrel ellent a viszontagságoknak, melyeknek ki vannak téve. Ezen küzdelemben kivétel nélkül azok a fajok tartják fenn magukat és haladnak előre, melyek leginkább ki bírták küszöbölni az egymás közti kenyérharczot. Azok pedig, a melyek tényleg kénytelenek táplálék hiánya folytán egymás közt küzdeni a megélhetésért, kivesznek vagy elsatnyulnak. És míg egyrészt a legfejlettebb, legintelligensebb fajok képesek a táplálékért folyó harczot leg-

jobban elkerülni és összeműködés által a körülményekhez alkalmazkodni, viszont épen ez az összeműködés a progresszív fejlődés alapfeltétele. Ennek védelme alatt biztonságban és gondtalanul nevelhetik fel utódaikat. Biztosabb és ezért hosszabb életük alatt tapasztalatokat szerezhetnek és azokat átszarmaztathatják társaikra és ezzel új kifejlődés alapja van megadva. Bátran mondhatjuk, hogy ezen önönmagát erősítő haladás eredménye az ember, mely egyike a testileg leggyámoltalanabb emlős állatoknak és mégis valamennyi fölé emelkedett, mert a szolidaritás elve legjobban érvényesült benne.

A primitív ember törzsi szervezetében — mint azt még manapság az eszkimóknál, busmeneknél és ausztráliaiknál látjuk — teljes érvényben van a szolidaritás ezen elve. Enyém és tied közt nincs különbség, az adott szó szent és nincs rá eset, hogy a törzsen belől gyilkosság vagy még verekedés is előforduljon. Még az egyes törzsek közötti harc is inkább kivétel, mint szabály és ha előfordul, nem a megélhetésért való küzdés, hanem rendesen valamely babona az oka. Mikor a barbarizmus korában aztán egyes egyének hatalomra vergődése és vándorlások a törzsi egységet megbontással fenyegetik, az összeműködésre való törekvés újra érvényre jut a letelepülő barbárok falusi közösségeinek *területi* egységében. A vérszomjas vadember és barbár ép oly kevésbé létezett valaha, mint az örökösen konzert marakodó állat. A békés együttélés annyira természete az embernek, hogy a barbárok teljesen elfelejtették a háború mesterségét, mihelyt vándorlásaik nem kényszerítették őket a harcra; úgy, hogy határaik megvédésére nemsokára egy külön harcos osztályra szorultak, melynek felülkerekedésével vette kezdetét a feudális uralom. De a krónikások és történetírók épen csak ezen nagyobb zajjal fellépő »hősöket« vették észre és figyelmen kívül hagyták az emberiség igazi történetét, a névtelen mindennapi dolgozó százezrek teremtő munkáját.

Mégis ezen belől folyik le az emberiség valódi élete; és ennek fővonása az összeműködés és szolidaritás elvének folyton szélesbülő körben és erőteljesebb intézményekben való érvényesülése. Mikor a feudalizmus megtámadja a közösségek önkormányzati és kommunisztikus szervezetét, a nép a szabad városokban és a czéhszervezetben talált menedéket az elnyomatás elől. Összetartás és önkormányzat a kettős alap, melyen az emberek nagy tömege az egyesek hatalmi törekvéseivel szemben felépítette életét. A falusi közösség, a középkori szabad városok és

céhek mind ezen szolidaritás érzésének kifejezői; és mikor a XVII. században az állami mindenhatóság elnyomja ezen intézményeket és a kölcsönös megegyezés helyett központi hatalmi szervezettel igyekszik az embernek életét szabályozni, a2 összetartás és együttműködés csak látszólag vész el. Mihelyt a nyomás csökkent, új erővel szélesebb körben és öntudatosabban támadt az fel újra. Alig, hogy az egyesülést megtiltó törvények lassankint elvesztették hatályukat, a dolgozó milliók egyesülései egész Európát behálózták. Nyelvi és politikai különbségek elenyésznek és a szolidaritás öntudatos ideállá válik.

Természetesen nem szabad abba a túlzásba esnünk, hogy a természetben és az emberiség történetében *csak* testvériséget és összeműködést lássunk. Az egyén törekvése, hogy érvényre jusson, épp annyira eleme az emberi fejlődésnek, mint amaz — ámbár talán ez sem abban a szűk önző értelemben, mint rendszeren veszik —; de ma arra van szükségünk, hogy az emberi természetet a maga *egész igazi valójában* megismerjük.

Kropotkin munkája egy nagy lépéssel közelebb visz minket ehhez. Megmutatja, hogy az igazság, összetartás és szolidaritás nem túlvilági phantomok és utópiák, hanem az emberi természet lényegéhez tartoznak; hogy ezen érzések öntudatosabb és szélesebb körben való kifejlődésében áll az emberiség haladása és hogy ezen fejlődés, ha mesterséges gátakat nem állítunk útjába, idővel egy szebb és boldogabb társadalomhoz fog vezetni. És habár azon ideális állapot, melyben az erősebbek uralmát teljesen az egyenlők közti szabad egyezkedés fogja felváltani, még igen messze van, mégis csak a feléje való céltudatos haladásban rejlik a jövő biztosítéka.

Gróf Batthyány Ervin.

A SZOCZIOLÓGIA AZ ELMÉLETBEN ÉS A GYAKORLATBAN.

A tudomány tételei: tapasztalati tételek, sem többet, sem kevesebbet nem fejeznek ki, mint a mit érzék-szerveinkkel szövetkezett elménk, mint a létező jelenségek közötti állandó összefüggést, felismert. Ha a megállapított összefüggések formulái, melyeket szeretünk »törvény«-éknek nevezni, nem egyeznek meg a jelenségekkel, akkor vagy előbbi észleléseink voltak helytelenek, melyekből az összefüggés állandóságát véltük megállapíthatni, vagy új észlelésünk helytelen, mert nem leli fel a létező összefüggést, mely pedig az újonnan észlelt jelenségek közt is megvan.

Vannak azonban tapasztalati tételeink között — mondhatnók — parvenu tételek, melyeket a tapasztalat a jelenségek közül állapított meg és melyek mégis úgy viselkednek, mintha valami más, ősbibb eredetük volna.

A tudásnak bizonyos fokán az emberek, kivált kik csak a kész tudományt, a kész tételeket sajátították el a nélkül, hogy a tudományos igazságok születésének mikéntjére akár csak egy esetben is kíváncsiak lettek volna, sok igazságról vélekednek így, sok tapasztalati tételt tartanak aprioristikusnak. Nagy része van ebben tanítási rendszerünknek, mely csak az újabb időben kezd egy kissé induktív lenni és nagy része a tudományos nyelvről.

Nézzünk egy konkrét példát: észleljük, hogy a fel nem tartóztatott testek a földre esnek; a föld és a körülötte levő testek közt tehát valami állandó összefüggés van, mely abban nyilvánul, hogy a testek a földhöz közelednek. A fizika ennek az összefüggésnek úgyszólván allegorikus kifejezést adott és

azt mondja: a föld »vonzza« a testeket, vagy azt, hogy a földnek »vonzó ereje« van, a mi mint képletes kifejezés onnan ered, hogy megszoktuk a tárgyaknak hozzánk való közeledését »erőnkkel« előidézni, a tárgyakat közelünkbe »vonni«, »vonzani«. A tanár azután úgy magyarázza a tüneményt és az emberek úgy tartják, hogy a földben lakozik egy erő, a föld vonzó ereje, a gravitáció, ez vonja a testeket a földhöz, ez az oka annak, hogy a testek a földhöz közelednek, a földre esnek, holott a gravitáció eredetileg nem az esés okát, csak annak tapasztalati tényét fejezi ki.

Míg azonban ez igazságok eredetének illetően félreismerése csakis azok kevésbé beható ismeretére vezethető vissza, addig más tételek — a melyeknek az előbb a parvenu jelzőt adtuk — már természetüknél fogva különösen alkalmasok arra, hogy származásukat illetőleg tévedésbe ejtsenek bennünket. így esik meg sokszor, hogy mikor tapasztalati utón jöttünk rá valamely tételre, később olybá vesszük, mintha valamely más világból hoztuk volna közénk, mintha anamnestice jöttünk volna rá, mintha Plato-féle idea volna, melyet ebben a hitvány árnyékvilágban nekünk kellene érvényesítenünk, hogy ez tőle neme-sebbé, a mi másik világunkhoz hasonlóbbá váljék.

A társadalomtudománynak is tapasztalati tények, a társadalmi jelenségek közt megnyilvánuló állandó kapcsolatok megállapítása képezi a tartalmát; egyszerűbb és komplikáltabb kapcsolatok, de a legegyszerűbb is komplikáltabb, mint azt a jelenségek más csoportjainál megszoktuk; minden változás hatása itt ezerfelé érvényesül és minden változás ezernyi más változás eredője; az egész: roppant szövevény, melyet áttekin-tenünk annál nehezebb, mert magunk is benne vagyunk, temérdek szállal belefűzve, sosem is voltunk künn belőle, talán soh'sem is leszünk annyira, hogy az egész szerkezetét úgy tekinthessük át, mint hegytetőről a völgyi várost. Vegyük ehhez még, hogy bár az emberek réges-régen megállapítottak tekintették, hogy a társadalom életében is léteznek törvényszerűségek, azaz állandó kapcsolatok, öntudatosá a szociológia csak a XIX. században lett.

Ha a tárgy komplikált volta, fölébe emelkedésünk természetes korlátoltsága, az arasznyi idő, melyre visszatekinthet, nem volna elégséges annak beismeréséhez, hogy a szociológia még alig mutathat fel oly általános tételeket, melyek bizonyosságában bízhatnánk, skepticizmusra int az összehasonlítás más

tudományokkal; a biológia például évszázadokon át tévedések láncolata volt.

Ebből a nézőpontból hogyan látjuk az evolúziót, mely nagyon kévésed magával Somló Bódog szerint »teljesen bebizonyítottnak tekinthető«?

Maga a társadalmi fejlődés tétele nincs teljesen élesen definiálva. A tiszta tudomány értelmében azt kell mondanunk: a társadalom fejlődik, mindig és mindenütt; a formula tehát ez: a társadalomban a fejlődés elve uralkodik, a mi sem többet, sem kevesebbet nem mond, mint maga a tapasztalati tény és a mely formula csakis addig érvényes, megdönthetetlen, míg a társadalom csakugyan mindig és mindenütt fejlődőnek mutatkozik. Ha valaha megakad, nem a társadalom nem követi a törvényt, nem a társadalom jár helytelen utón, hanem a törvény, a formula volt rossz: a társadalomnak nem tulajdonsága a fejlődés, nem fejlődik szükségképpen, A ki tehát azt hiszi, hogy a társadalom fejlődése valaha a belső, intrasocialis folyamatok, mondjuk pl. az egyes, benne lévő csoportok konzervatív törekvései miatt megakadhat, az már eo ipso nem tartja általános érvényűnek a fejlődés tapasztalati tételét, nem tartja azt helyesnek, nem a tényeknek megfelelőnek.

Ha a fejlődés tétele tényleg megfelel a tapasztalati tényeknek, akkor is a tétel még nagyon kezdetleges, határozatlan stádiumban van; a róla alkotott képzetünk határozatlan, sokszorosán összetévesztjük a haladással, a tökéletesedéssel, holott Spencer értelmezésében tulajdonképpen nem az. Nem lévén egyéb a »fejlődés« sem, mint a tünemények közt lévő bizonyos állandó kapcsolatok formulája, nem is definiálható mással, mint a tünemények leírásával, melyekből megállapítottuk. így Spencer a relatíve határozatlan, összefüggéstelen, egynemű állapotból a relatíve határozott összefüggő és heterogen állapotba való átmenetelt, mint a mindenféle dolgok változásaiban állandó tüneményt tartja jellegzetesnek, illetve ezt a határozottá, összefüggővé, heterogénné válást nevezi ő fejlődésnek, a mi annyival kevésbé lehet egyértelmű a tökéletesedéssel, mert hisz »tökéletes«, jó, czélszerű, csak reánk vonatkoztatva léteznek s a világra csak a naiv anthropocentricus világfelfogás alkalmazhatja.

A fejlődést tehát, vagyis az előbb részletezett jelenségek-ből összetevődő változások egyetemét megállapíthatjuk a kosmosban, a föld, a szerves világ, a társadalom életében, a tudomány, művészet jelenségeiben, de ez nem azonos a hala-

dással a tökéletes felé. Természettudományi, pozitív alapon csak az előbbiről: a fejlődésről lehet szó.

Eddigi észleleteinket helyeseknek véve: a társadalom fejlődik; már előbb mondtuk volt, hogy a társadalom fejlődése nem következménye a fejlődés elvének, hanem a fejlődés elve csak kifejezése, konstataciója a tényleges fejlődésnek.

Természetes, hogy ha a fejlődés csakugyan helyes észleléssel megállapított, létező folyamat, mely a chaosból a mai kosmos, a föld eredeti mivoltából annak mai állapotát hegyeivel, völgyeivel, faunájával, flórájával, embereivel és társadalmával; a protozoonból az embert, a vad néptörzsektől a mai kultúr-államokat hozta létre, akkor ez a folyamat ezentúl is tovább halad nem szorulva arra, hogy az emberi agy beleavatkozzék vagy eredeti módszereitől eltérítse. Az ember teremtménye ennek a folyamatnak és azt képzelni, hogy már most urává, teremtőjévé lehet annak, a mi őt magát létrehozta, olyan valami, mint a faragott bálványoknak fölöttünk való hatalmába vetett hit.

Annnyival kevésbé befolyásolhatjuk a fejlődést, mert azt sem tudjuk, hová tart ez a folyamat. Néhány tünetét leltük csak el, a végét, végcélját tudni akarni vagy tudni remélni a mindentudás birodalmába vezet, holott a tudomány józanul az agnosticus állásponton van és beismeri Hamlettel, hogy: »There are more things in heaven and earth, than are dreamt of in our philosophy.«

Ebből a tisztán tudományos szempontból valamennyi társadalmi jelenség része az egyetemes társadalmi életnek; háborúk, radikalizmus és reakció, forradalmak és tyranniák, kasztok képződése és kommunisztikus törekvések egyenlő fontosságú tünetei a társadalom életének, együtt alkotják azt és ha a társadalom élete lényegében fejlődés, együtt alkotják a fejlődés prozesszusát csakúgy, mint a hogy a föld életét együtt alkotja a búzaérlelő meleg áramlat a vulkanikus kitörések és minden egyéb rajta észlelt tünet.

Talán még a fejlődésnél is általánosabb érvényű, bizonyosabb az a tény, hogy minden változás több, egymástól eltérő irányú változás eredője; a fizika nyelvén szólva: minden a mi történik, több erő eredője értelmében történik.

A föld napkörüli forgásában egyaránt szerepe van a tehetlenségi erőnek és a gravitationak; az előbbi konzervatív, megtartani iparkodik a mozgást az épen elfoglalt irányban, a másik ezt megváltoztatni törekszik; a kettő eredője adja a

föld pályáját. A szerves világ életében az öröklés mint konzervatív, a változott viszonyokhoz alkalmazkodás mint változtató erő szerepel, a kettő együtt hozta létre azt a sorozatát a szerves lényeknek, melyből mi a fejlődés tényét megállapítottuk. A társadalom életében is kétségtelenül konzervatív és változtató, radikális törekvések együtt hozták létre azt a megváltozást, a miben mi a társadalmi fejlődés tényét felfedeztük.

A szociológia gyakorlati alkalmazásának tehát nem lehet az a célja, hogy a társadalmi jelenségekben érvényt szerezzen a szociológia alapelveinek, mert ezek a priori érvényben vannak, hanem hogy szociológiai ismereteinket, ép úgy mint fizikai, kémiai, biológiai ismereteinket az emberi jólét előmozdítására felhasználjuk.

Kétségtelen, hogy vannak jelenségek, melyeket az ember akarat megváltoztathat; az ily módon létrehozott változások oly más változásokat is vonnak maguk után, a melyekhez az emberi akarral közvetlenül nem férhetünk. A kapcsolatok felismerésével a tudomány nemcsak érzékszervek közvetlen körén kívül eső dolgok megismerésére, előrelátására képesít, hanem oly változások létrehozására is, melyek akaratunknak egyébként nincsenek alárendelve, melyeknek létrehozása azonban céljaink szempontjából kívánatos.

A gyakorlati társadalomtudománynak nincs és nem is lehet más végcélja, mint a maximális emberi jólét.

Maga ez a fogalom nem határozható meg teljesen; végső elemzésben: minél több, lehetőleg minden ember, minél nagyobb jóléte; az előbbi még számmal mérhető és kifejezhető, de hogy állapodjunk meg az egyén jólétének megítélésében? A hány ember, annyi ideálja a boldogságnak, annyi külön világa a vágyaknak, egyik gyakran teljes ellentéte a másiknak; vegyük ehhez, hogy a lélek nem mindegyikben egyformán fogékony a kielégítettség, a meglegedettség kellemes érzésére, vannak sötét kedélyek, melyek ezt egyáltalán nélkülözik, mint a született vak a fény, a szín érzését. Más az epicureus életbölcselete és más az aszketáé, más az encyclopaedisták hivéé és más a valóságos emberé, van olyan, a ki maga sem tudja mit akar, mint-az egyszeri gyermek: csak sírni akar. A teljesen zavartalan jólét iránt nem is fogékony az emberi természet; a küzdés maga majdnem mindenkinek gyönyör és elfogadható életcél vagy legalább lényeges része a dolgok fölötti meglegedettségünk örömteljes érzésének.

Mindezzel, a kelleténél talán hosszabban akartuk kifejezni, hogy a szociológia gyakorlati alkalmazásánál a nehézség ott kezdődik, hogy maga a cél nem áll tisztán előttünk; a legellentétebb nézetek uralkodnak és uralkodtak minden időben a fölött, mi légyen az emberi jólét. II. József és a magyarok annak idején bizonyosan nagyon ellentétes nézeten voltak róla; a papság és a szabadkőművesek is mást és mást képzelnek az emberi boldogság lényegéről; mindegyik az övét tartja igaznak s bizonyára nagy baj volna, ha egyik véglegesen megvalósíthatná ideálját, mert akkor a másik csoport hívei, kik a maguk módjuk szerint szeretnének boldogok lenni, még a reményről is letehetnének egyszersmindenkorra. A folytonos ellentétes törekvés azonban szerencsére nem engedi egyiket a másik rovására diadalra jutni; és a célra nézve sohasem is fognak meg-egyezni, a míg az emberi természet olyan individuális lesz, mint a minő.

Ezért sine ira et studio minden pártot csak akkor és addig tarthatnak jónak, a míg ellenpártja van, mely veszedelmet hozó győzelmét megakadályozza, ezért mozgató és fékező tényezőket egyenlően jótékonyaknak kell tartanunk az elvitázhatatlan végezel: az emberi jólét szempontjából.

A szociológia egyrészt hát magát az elérendő végcél, a maximalis emberi jólétet nem tudja még pozitív formában megjelölni, másrészt még alig vannak olyan tételei, melyek a tények közötti állandó összefüggéseket biztosan, csalhatatlanul megállapítanak, oly tételei, melyek alapján cselekedve bizton számíthatnánk a kitűzött cél pontos eltalálására, melyek alapján úgy számíthatnók ki cselekvéseink hatásait, mint a fizikus, kémikus, vagy sok esetben az orvos; melyek alapján úgy ismernők cselekvéseink mellékhatásait is, mint az orvos a gyógyszeréit, a ki pedig első sorban ezekre ügyel, nehogy a mellékhatások nagyobb kárt tegyenek a szervezetben, mint a mi hasznot a direkt hatás ígér, hogy ne legyen medicina peior morbo.

Ilyen tételei a szociológiának még nagyon kis számmal vannak, csak kevés változást fordíthatunk javunkra, általánosabb összefüggéseket inkább csak sejtünk.

Ezzel szemben az aktív politika, mely egyik faktora a társadalom életének, benne működik, intraszocziális erő, saját elméletei, felfogása szerint jár el s tévedéseit, szertelenségeit korrigálja, gátolja a másik párt, mely szintén teljes meggyőződése! igyekszik a dolgokat az ellenkező irányba hajtani.

A tudományos szociológia pedig azt tartja, hogy ezek az erők egyenlő értékűek, egyenlő becsűek az eredmény létrehozásában; és ha az eredmény az emberiség tökéletesebb jóléte, abban annyi része van az egyiknek, mint a másiknak.

Beavatkozni, mielőtt a tünemények rendes lefolyását, összefüggéseit, egymásra hatásait és magát az elérendő célt biztosan ismernők, nem volna más, mint tudományos alapon csatlakozni az egyik párthoz daczára, hogy a tudomány nem látja a párt céljaiban és eszközeiben a teljes igazságot, vagyis lelépni a tudományos szociológia magasabb nézőhelyéről és ezzel örök időkre a priori letenni arról, hogy a társadalmi küzdelmek jelenségeiből tudományos igazságokat vonjunk le, ezzel arról is, hogy a tudományos szociológia valamikor csakugyan jótékonyan befolyásolhassa ezt a küzdelmet.

Egymással ellentétes, egymás ellen küzdő, aktív politikai irányzatok ma többnyire a szociológia köntösébe öltözködve állnak ki a porondra; a beavatottnak nem szabad azért egyiket sem összetéveszteni az igazi szociológiával, a tudmánynyal, mely messze magasságból nézi a küzdőket, feljegyezve a harcmodorról még ezt a furcsa alakoskodást is és figyelve, medítálva még századokig, talán évezredekig vár arra, hogy majd leszálljon igazságot tenni s lehet, hogy végül sem száll le, mert úgy találja, hogy minden »ímé igen jól vala«. (Genes. I. 31.)

Dr. Konrád Béla.

AZ AGRÁRKÉRDÉS AZ ÚJABB SZOCZIÁLISTA IRODALOMBAN.

Marx megkapó éleslátással derítette fel a társadalmi jelenségek törvényszerűségét és vaslogikával állapította meg az ipari jelenségek társadalmi hatását.

A társadalmi jelenségek törvényei a materialisztikus történelem-felfogásban válnak világosakká. Ez megértette velünk az összes történeti tényeket azon hatalmas megismerés által, hogy a termelő módok változásával egyidejűleg eltolódások történnek a társadalom szerkezetében: új társadalmi osztályok válnak ki nemcsak mint az új termelési mód viselői és továbbfejlesztői, hanem a szellemiek terén is beállott átalakulások hordozói.

Az ipari jelenségek tanát a következőkben foglalhatjuk össze:

A technika vívmányai által megteremtett új termelési mód működésének, kifejlődésének és gazdaságosságának alap-tényezője: a gépezet, munkamegosztás és kooperáció (összeműködés). Ezek elválaszthatlan kölcsönössége: a társadalom alakításának legyőzhetetlen ereje.

A tőke keríti hatalmába az első gépeket. Önmagát szaporítandó, a gép képességeit intenzíven akarja kihasználni, ez a törekvés csakis a modern termelés alaptényezőjének, a gépezet, munkamegosztás és kooperációnak egymásra hatásával érvényesülhet. Az összeműködtetés egyedüli módja sok emberi és sok mechanikai erő együttes és tervszerű alkalmazása. Világos, hogy ennek keresztülvitele nem történhetik az egy-két segéddel dolgozó műhely keretén belül, hanem csak nagyobb üzemben. A nagyüzem alapítás lesz a tőkészaporítás tényezője.

A termelés technikai tényezőinek folytonos fejlődése szükségképp maga után vonja a munkafelosztásban és kooperációban való tervszerűség kidomborodását, a mi megint csak visszahat a nagyüzemek szükségszerű kiterjedésére.

Ekként a modern termelés egyedüli gazdaságos módja a nagyüzem, a miből következik, hogy a nagyüzemnek legjobban megfelelő társadalmi alakulás lesz dominálónak.

A nagyüzem működése szabad bér-szolgát tételez föl; terjedésének minden egyes foka a szabad bér-szolgahad: a munkásság, a proletárság szaporodását jelenti. E jelenség oka a nagyüzemnek a kisüzem fölötti előnyeiben rejlik. A nagyüzem megismert, elválaszthatatlan tulajdonságainak összessége óriás előnyt képvisel a kisüzemmel szemben. Nagy árutömeget termel, olcsón ad el, — erre a kisüzem nem képes; a nagyüzem tőkéje szaporodik és a tőkés megint új vívmányokat tesz magáévá. A kisüzemnek tőkéje nincs. Ez a fejlődés rettenetes gyors. A kisüzemek mindig gyengébbek lesznek, egymásután kénytelenek feladni a versenyt a gazdaságosabb nagyüzemmel szemben. A kisüzem tulajdonosai és munkásai a nagyüzem szolgálói lesznek; kényszerülnek résztvenni a tőke szaporításában. Minél jobban fejlődik a technika, minél több előnyt halmoz föl a nagyüzem, annál tökéletesebb lesz az üzem-központosulás, annál óriásibb üzemek uralják a termelést, annál kevesebb tőkés otztozik a tőke fölötti uralomban, rendelkezik a termelés fölött; de annál dominálóbb lesz a bérrendszeren nyugvó kizsákmányolás, annál nagyobb lesz a proletárság tömege.

Azonban a nagyüzem nemcsak az előbbi munkájától fosztja meg az emberek százezreit, hanem azáltal is, hogy minduntalan új rengeteg mennyiségű embererőt helyettesítő gépeket hoz létre, „új százezreket tesz munkátlanná. A tőke szaporodásával a munkanélküliek hada nő, minél magasabbra emelkedik a gépek produktív ereje, annál nagyobb lesz az „*ipari tartalék-sereg*”, mely a dolgozók bérét nyomja, a megélhetési minimum felé. *Marx* szerint: »a gazdaságnak fölhalmozódása az egyik sarkon egyúttal a nyomor, szenvedés, szolgaság, tudatlanság, elállatiasodás és erkölcsi süllyedés, fölhalmozódása a másik sarkon, azaz annál az osztálynál, a mely a saját termékét tőkének termeli.«

Fokozódik a kapitalisztikus termelési folyamat által iskolázott, egyesített, szervezett és kiterjesztett munkásosztálynak nyomora, de egyúttal felháborodása is. A kapitalisztikus termelési mód szilárdsága megrázkódik. Beáll a szociális forradalom

korszaka, melynek végével a termelés anarchiája helyére tervszerűség lép.

A termelési módban rejlő törvényszerűség létrehozta a munkásosztály osztályküzdelmét. A gépezet, munkamegosztás és kooperáció alkalmazásának társadalmi végeredménye, az általa teremtett és tönkrített munkásosztály létküzdelme — *osztályküzdelmé*s az osztályküzdelem majdani befejezése a termelést és élvezést összhangba fogja hozni.

A materialisztikus történetfelfogás fenti törvénye és az ipari jelenségek társadalomalakító hatásának ezen tana igaznak bizonyult, és önkéntelenül is világnézetté nőtt ki és megszületett a szocializmus: az egész társadalmi gépezet működését megértő tudomány és e tudomány megszületésével szinte egyidejűleg beteljesedett jóslata is. Mert megszületett a kapitalisztikus termelési mód kérlelhetlen törvényszerűségének hatásaként, a nyomorgók létkérdésének megoldására, a társadalom fejlődését irányítani akaró osztályküzdelem: megszületett a szociáldemokrácia.

Marx — mielőtt eszméit, a társadalom összes jelenségeinek megvizsgálása által, egy mindent felölelő rendszerbe foglalta volna — meghalt.

Azonban az utódok nem vehették észre, hogy *Marx* rendszere csak az ipari jelenségek törvényszerűségét tárja föl páratlan szabattossággal s műveiben a termelés másik nagyságára: a mezőgazdaságra vonatkozó elszórt kitérések nem játszák a rendszer szerepét, hanem inkább később kidolgozandó munka egyes eszméinek lerakását jelentik. De *Marx* még az ipari termelésről szóló munkáját sem készíthette el nyomtatásra készen. Ezt tanítványai nem vették figyelembe.

Közre játszik az is, hogy *Marx* utolsó kötete máig sem jelent meg, hogy a tanítványok korántsem rendelkeztek oly intuitív lángelmével, mint *Marx* és végre az, hogy a XIX. század technikai fejlődése lekötve tartotta figyelmüket.

Tényleg a XIX. század második felében a technikai fejlődés oly irányzatot vett, a melyből azt lehetett következtetni, hogy az összes termelő módokat a munkafelosztás és kooperáció jegyében fogja revoluczionálni. A régi termelő módok átalakulása óriási gyorsasággal történik, napokon belül avulnak el termelés módok, minden nap egy-egy lépés a tökéletesedés felé. A kisipar bukik és az új termelés rohamos árrá növekszik, mely szemlátomást söpörte el a régit; de magával ragadta a

szemlélt is, a ki ha nem is látta még az egész területet előntve, az ár erősségéről arra következtetett, hogy ennek ellentállni semmi sem tud, ez elfogja önteni az egész területet, nincs az a gát, melyet át ne törne. Ily változások mellett természetszerű, hogy az átalakulás menetére vonatkozó Marx-féle prognózis az ipari jelenségekre nézve érintetlen maradt és a mezőgazdasági jelenségek fejlődésirányzatának megmagyarázására alkalmaztatott.

De midőn az ipari fejlődés annyira tért foglalt, hogy a változások ezen a téren kissé alábbhagytak rohamosságukból, akkor a vizsgálók eddig lekötött figyelme is felszabadult és az időközben kifejlődött azon új technikai, természettudományi vívmányok és világgazdasági jelenségek felé fordult, melyek különösen a mezőgazdasági termelési módok átalakítására mutatkoztak alkalmasoknak. S fölismerték, hogy ezen speciális termelési módokon belül a jövő kialakulásának speciális csirája fogamzott meg. Térjünk ezen fölismérések méltatására.

Előre kell bocsátanunk, mit kívánunk egy agrárteoretikustól; azt kívánjuk, *tárja fel előttünk a mezőgazdasági termelési mód sajátosságainak törvényszerűségét úgy a mezőgazdasági, mint az általános társadalmi fejlődést illetőleg*. Ebből a szempontból fogjuk bírálni a szocialista agrárteoretikusokat.

Kautsky volt az első szocialista író, ki nagyobb összefüggő munkában* tárgyalta az agrár-kérdést. Vizsgálódásai abból a felismerésből indulnak ki, hogy a mai mezőgazdasági termelési mód törvényszerűségében a fejlődés menetét, de nem végpontját illetőleg, eltérések mutatkoznak az ipari jelenségek fejlődés menetétől s a mezőgazdasági technika vizsgálása után, ahhoz a következtetéshez jut, hogy a nagyüzem a mezőgazdaság összes jelentős ágaiban technikailag a kisüzem fölött áll, ha nem is oly mértékben mint az ipar fontos ágaiban.**

A kapitalisztikus nagyüzem nemcsak a piac biztonságát, elegendő tőkét és technikai eszközt kíván, hanem első sorban *az emberi munkaerőtől függ*.

Az ipari termelés mindig elég munkaerővel rendelkezik, de a mezőgazdaság ebben a tekintetben nagy nehézségekkel küzd. Ugyanis a vidéken a családalapítás, a szaporodás okvetlenül szükséges előfeltétele, vagy a kisbirtok, vagy az igen

* K. Kautsky, Die Agrarfrage. Stuttgart, 1899. — Die Neue Zeit, 1903. évfolyam, 22—26. szám.

** Agrarfrage 130.

előnyös munkafeltétel, ez azonban kevés helyen van s ebből okszerűen az következik, hogy a földművesek nagy része szexuális kielégítését más módon keresi. A hol a nagyüzem előtérbe tolul, ott elvonatik a szaporodás előfeltétele, a mi visszahat megint a nagyüzemre: nincs kisbirtok, a mely munkaerő fölöslegét rendelkezésére bocsátana. Ennélfogva a nagybirtok parcellázni, előnyös bérfeltételeket adni kényszerül, hogy újabb telepítvényesek neki munkaerőt adjanak; ezen törekvéseit az állam által is elősegítetteti.

De a parcellázásnak, a kisbirtok szaporodásának határát szabja az az elért pont, a melynél a parcellák elegendő munkaerőt szállítanak a nagyüzemnek és így annak életképessége s a kisüzem fölött való túlsúlya újra visszaállítódik.

Ezt a folyamatot vidéken egy gyár építése nagyon megzavarhatja. Mindezekből az következik, hogy a kapitalisztikus termelési mód által kifejtett viszonyok következtében »a kapitalisztikus termelési módon belül ép oly kevéssé várhatjuk a mezőgazdasági nagyüzemnek, mint a kisüzemnek végét« (Agrarfrage, 155—163, 217—231).

A parcellázás irányzata azt mutatja, hogy a kisbirtok ennek és nem a nagybirtok feletti életképességnek köszönheti létét. Annak, hogy nem versenytársa a nagyüzemnek az áru-termelésben, az iparban fölsimert okoknál fogva, hogy már nem ad el mezei terméket, hanem az általa produkált munkaerőt adja el. De ezen tulajdonságánál fogva a kisbirtokos mindinkább az ipari termelés proletárjának helyzetét veszi föl.

Az árut termelő mezőgazdaság létnehézségei mindezek daczára folyton nőnek. A munkaerő hiánya nemcsak a nagyüzem előrenyomulásának következménye, hanem itt más okok is játszanak közre. Így a mezei munkásság általános nehéz helyzete; a kisgazda megélhetési nehézségek miatt időnkint el- és kivándorolni kényszerül; a mezőgazdaság télen sok munkást tesz kenyértelemné, — ezek is a városba vándorolnak. A városi élet és még sok más gazdasági és erkölcsi mozzanat csökkenti a mezei munkaerő nagyságát. Mindezekon kívül a földjáradék, az örökösödési jog és egyéb tényezők növelik a nagyüzem nehézségeit.

A gazdasági fejlődés zsákutczában ér véget — a melyből nincs kijárat. A továbbfejlődés egyedüli módja a gátló fal ledöntése, segélynek kívülről kell jönni! A segélyt Kautsky a mezőgazdaságnak az ipar által való revolúciónálásától várja.

A mint a mezei munkás és kisbirtokos már most ipari mellékkeresethez kényszerül nyúlni, úgy a nagybirtokos, az árut termelő nagyüzem is kénytelen lesz életképességének fokozására az iparral mint mellékkeresetforrással foglalkozni. A mezőgazdaság iparrá tétele folyton előbbre fog haladni, az ipar itt is fölényes helyzetbe fog jutni, parancsa előtt a mezőgazdaságnak is meg kell hajolnia. így természetszerűen az ipari fejlődés lesz irányadó s a benne rejlő törvényszerűségeket rányomja a mezőgazdaságra is s így magával ragadja a szocializmusba!

Végre Kautsky, a midőn a nagyüzem területnövekedését statisztikával nem tudja bizonyítani, annak koncentrációját a földhitelkötvényeknek pénzintézetekben való összehalmozódásával akarja igazolni.

Kautsky »megismerve« a mezőgazdasági fejlődés törvényeit, a szociáldemokrácia feladatát ezen a téren is a fejlődés és újjáalakulás útjába eső akadályoknak elsöprésében látja. A parasztság megnyerésében nem bíz, eredményt lát már ezek semlegesítésében is; de megnyerése a politikai hatalom megszerzéséhez nem is szükséges, mert a mezei félproletárok és proletárok nagy tömege, munkájuk erélyes megvédésével nyerhető meg.

Kautsky ezek levezetése után agrár-programmot állít fel, melyben a szociáldemokrácia nevében elsősorban a parasztvédelmet (mint munkásvédelmet) követeli a kizsákmányolókkal, a nagybirtokosokkal szemben. Másodszor a mezőgazdaság védelmére és a fejlődés útjának egyengetésére szolgáló törvényes intézkedéseket tárgyalja. Harmadszor pedig a mezei lakosság érdekeit szolgáló közigazgatási és állami intézkedéseket sorolja föl.

Eduard David most megjelent munkájában,* Marx kutatási módszerével dolgozva, a fentebbiekkel tökéletesen ellenkező eredményekre jut. Gondolatmenete a következő:

Nem lehet az ipari és mezőgazdasági jelenségeket és folyamatokat analógoknak tekinteni, mert azok *lényegükben* különböznek. Az ipar holt anyagokat dolgoz fel, *mechanikus* folyamat — a mezőgazdasági termelés növényi és állati élet processust, *organikus* (szerves) folyamatot támogat. Ez a lényeges különbség a termelésben is lényeges eltéréseket szül.

A kooperáció, munkamegosztás és gépezet sajátosságainak kihasználása a nagyüzemet tette az ipari termelés egyedüli urává. A kooperáció lehetővé teszi az ipari termelő eszközök

* Eduard David, Socialismus und Landwirtschaft. I. Band. Die Betriebsfrage, Berlin 1903.

gazdaságos kihasználását és azt, hogy a termelés folyamatát és minőségét önmaga ellenőrizze. A termelésnek ez a módja az együtt dolgozó munkások tömegét szüntelen munkára kényszeríti — s az örökös egymásmelletti munka és eredményének rögtön való mutatkozása erősebb munkakifejtésre hajt; mindez annál nagyobb előnyöket (megtakarítást időben, térben, beruházási és ellenőrzési költségekben, munkabérben, jobb munkát, a munkakifejtésre való fokozottabb ösztönt) nyújt, minél nagyobb mértékben alkalmazzák. Csakis stabil erőrendszerrel, aránylag kis területen, a különböző fokok egyforma és szüntelen munkájával érvényesíthetők ezek az előnyök. Ezzel szembeállítja David a mezőgazdaságot, mely mobil erőrendszerrel dolgozik nagy területen; a munka folyton változik, megkezdésének és bevégzésének idejét a természet szabja meg. Ennél fogva rengeteg előny esik el. A gépeket nem lehet gazdaságosan kihasználni, sokáig munkátlanul hevernek. A termelés, nem szakadatlanul, fokról-fokra történik, hanem időről-időre; s minthogy az organikus termelés önmagát nem képes ellenőrizni, azért folyamatának és minőségének ellenőrzésére közegek szükségesek; ekként maga a termelési mód nem kényszerít szüntelen dolgozni s mivel a munkások térbelileg messze vannak egymástól és a munka eredménye csak idő múlván válik láthatóvá, azért az erősebb munkakifejtésre való ösztönzésnek a mezei termelésben más előidézői vannak, mint az iparban. Mennél nagyobb a mezőgazdasági üzem, annál jobban nőnek a hátrányok (nőnek az idővesztés, a beruházási és ellenőrzési költségek, és a munkabér, a munka hanyagabb lesz, a munkakifejtésre való inger csökken). Az ipari nagyüzemnek a kooperációban rejlő előnyeit a kisipar nem szerezheti meg; míg a mezőgazdasági nagyüzemnek gépekben, utakban, házakban, beszerzésben, hitelben, értékesítésben stb. rejlő kevésbé jelentékeny előnyeit a kisbirtok a szövetkezés útján még gazdaságosabban szerezheti meg és használhatja ki. A nagyüzem előnyeit hátrányai fölemésztik. A technikai, valamint a velejáró egyetemes kulturfejlődéssel a termelésben való munkamegosztás mind határozottabb és többoldalú lesz. Az iparban a munkamegosztás egyetlen speciális cikk készítéséig ment, de nemcsak a cikk egész termelése vált külön termelő ággá, hanem a cikk termelésének folyamata is fokokra hasadt, melyek mindegyikén az anyag különös megmunkálást kíván. Minden egyes foknak megfelelő különös megmunkálása kizárólag evvel foglalkozó mun-

kások állandó funkciója lett. Ezek ebben az egyben tökéletességig viszik és a pontosan működő gép ép úgy dolgozó részeivé válnak. A termelés eredményére nézve ez az egyoldalú ügyesség nagy előny, de az embert testileg és lelkileg tönkreteszi. A munkamegosztás előnyei a kooperáció segítségével a munkamód lényeges átalakítását idézték elő és tökéletesítették az egész munkafolyamatot. A munkamegosztás a munkafolyamatban a pórusok összesűrűsödését segítette elő és a termelési folyamat időbeli egymásutánját térbeli egymásutánba változtatja. A termelésben és egyes ágaiban való munkafelosztás anyagi előfeltétele lett a gépek kifejlődésének; és a termelési folyamatnak szakadatlanúságra irányuló törekvése a részgépeket szervezett gépkomplexusban egymás mellé rendeli. És ekként maga a termelés folyamata tette a nagyüzemet dominálóvá, mert a részgépeknek szervezett kooperációja nem más, mint a nagyüzem. Ennél az ember már csak gépirányító; az egész termelés mechanikus folyamat. Látjuk tehát, hogy a nagyüzemet a kooperáció, munkamegosztás és gépezet elválaszthatatlan kölcsönössége teremtette meg, fejleszti és az ipari termelés urává teszi.

A munkamegosztás és gépezet ipari hatásával ellentétbe állítja David azokat a hatásokat, melyeket ugyané tényezők a mezőgazdaságban előidéznek, bebizonyítja, hogy *a mezőgazdaságban a munkamegosztás útját elvágják maguk a természeti viszonyok*. A mezőgazdaság egy személytől többféle munkát követel. A munkamegosztás, nem úgy mint az iparban egyes termékek kizárólagos készítésében, hanem inkább az adott termelési viszonyok között legalkalmasabb és a fogyasztás követelményeinek legmegfelelőbb termékek előállításában nyilvánul. A természeti viszonyok kizárják azt, hogy a termelés a kooperáció, munkamegosztás és gépezet segítségével időbeli egymásután helyett, térbeli egymásutánban történjék. így a mezőgazdaság nem élvezi az összes előnyöket és hátrányokat, melyek az ipari termelés szakadatlanúságában rejlenek. De boldogul ily előnyök nélkül is, mert csak elő munkál ója és kísérője szerves folyamatoknak. Minthogy a mezőgazdaság egyes termékek folytonos termelését nem ismeri, azért nélkülözi a gépnek és materiális kifejlődésüknek előfeltételeit. Ezért nem nyomult a gép annyira a mezőgazdaságba, ezért küzd itt annyi alkalmazkodási nehézséggel.

A gép képességeit az ipar terén ismerjük, de ezeknek David kimutatása szerint a mezőgazdaságban korántsem lehet oly nagy befolyásuk, mint ott; szerinte a géppel dolgozó mező-

gazdasági üzemnek nincsenek oly kizárólagos előnyei a gép nélkül dolgozó üzem fölött, a mint ezt az iparban látjuk, először, mert a gép belevonása a mezőgazdasági termelésbe még nem jelenti a termék-tömeg szaporodását, mint a mechanikus termelésnél; másodsor, mert a mezőgazdasági gépeket sokkal *gazdaságosabban* használhatja ki a kisüzem a *szövetkezés* útján; továbbá, mert a gép használata csak korlátozott, mivel a mezőgazdasági termelés a szerves élet belső és külső feltételeihez kötött kísérő folyamatok összessége. Végül a mezőgazdasági gépek egy része egyáltalán nem jelent előnyt.

David tehát arra az eredményre jut, hogy míg az iparban a kooperáció, munkamegosztás és gépezet kölcsönhatásai a nagyüzemet teszik egyedül gazdaságos üzemmé, addig a mezőgazdaságban ugyané tényezők kölcsönhatásai nem gyakorolnak döntő befolyást, semmiféle üzemnek sem adnak kizárólagos képességeket, vagy feltétlen elsőbbséget. E három tényező, a nagyüzemet az ipari termelés terén dominálóvá téve, itt nagy társadalmi befolyása is volt, de minthogy a mezőgazdaságban nem döntő tényező, azért itt az ipari termelésnél gyakorolt társadalmi hatások elmaradtak.

A modern nagyipar a kicsit tönkreteszi, ennek társadalmi hatása, hogy a proletárok és munkátlanok száma folyton nő; részint a gép helyettesít rengeteg emberi munkaerőt, részint a kisipar bukása tesz ezeket munkátlanná. A mezőgazdaságban a gép korántsem helyettesíti az emberi munkaerőt oly mértékben, mint az iparban. Míg az iparban a gép az »ipari tartalék-sereget« szaporítja és óriási mértékben proletarizál, addig »mezőgazdasági tartalék-seregnek« nem szállít anyagot s általában mezőgazdasági tiszta proletariátust csak helyenkint hoz létre, vagy a legtöbb helyen nem. Azokon a földművelő vidékeken pedig, hol munkaerő-fölösleg van, extenzíve gazdálkodó nagyüzemeket találunk, az extenzív termelés ugyanis kevés munkással történik és egyedül a termelő módnál tesz a gép valósággal feleslegessé emberi munkaerőket.

A közép európai mezei munkáshiány magyarázata az, hogy növekvő termelési intenzitás mindig sokkal több munkát igényel, hogy az intenzív termelésnél használt gépek az új kézimunka egész tömegét teremtik meg. S növekszik a munkáshiány, mert sok tényező (nevezetesen az amerikai szűzföldek versenye folytán) terjed az intenzív gazdálkodás. A termelés alá vett felület nagysága, David szerint, maga is a termelés

megdrágítását okozza, ezért a terület lehető mérséklése egybeesik azzal a törekvéssel, hogy a termelő adott felületén legnagyobb eredményt érjen el; továbbá Közép-Európában a föld ára az intenzív termelésbe való átmenetelt követeli; mert a föld drága, értéke emelkedik és esik az általa adott tiszta járadékkal, minthogy a föld értéke nem más, mint kapitalizált földjáradék. Ezek a tényezők s a világpiac különböző irányzatai nem engedik, hogy az extenzív termelés mód terjedjen és tovább éljen. Az extenzív termelés, a föld kisebb kihasználása a birtokost ép úgy sújtaná, mint a munkást, mert kevesebb munka volna, de kevesebb termék is. S a haladó kultúra közepette élő gazdát minden magasabb jövedelem elérésére serkenti, a mi csak intenzívebb termelés által lehetséges. Azonban azok az eszközök, a melyek az adott terület termőképességét fokozzák *a kvalifikált emberi munka nagy szaporításával járnak*; azáltal az intenzívebb termeléshez való áttérésben a gép szerepköre nem növekszik arányosan. A kvalifikált munkaerő azonban drága és nincs elegendő mennyiségben. Ezért felhasználása nagyüzemben legyőzhetetlen akadályokba ütközik; megmarad tehát a kevésbé intenzív művelésnél, mely nem oly gazdaságos és nem oly jövedelmező s a világpiaczi konjunktúrával ellentétben áll. A gazda veszt, eladósodik; s társadalmi helyzetét kihasználva az állami kedvezmények tömegével igyekszik abnormális helyzetében megmaradni. A nagybirtokos azonban szorult helyzetéből e révén megváltást nem remélhet. Ellenben a kisbirtokos akadályok nélkül tehet eleget a fejlődés kívánalmainak — könnyen mehet át az intenzív vagy rendszeren közép-intenzív termeléshez.

David további fejtegetéseiben megvilágítja, miért nincs a mezőgazdasági termelés tényezői között oly osztályharc, mint az ipari munkások osztályharcza. Mert első sorban a gép nem tette tönkre a mezőgazdasági kisüzemet, általában csak bizonyos körülmények között teremt mezőgazdasági tiszta proletariátust. Az iparban a gép következményeivel a munkást sújtja; káros hatása a munkaidő meghosszabbítására, a bércsökkenésre, munkanélküliség előidézésére, magasabb erőfeszítésre, a női- és gyermekmunka kihasználására irányul, az ipari munkásban tudatos ellentállást szült, megteremtette a munkásmozgalmat, a szocializmust. A mezőgazdaság terén ilyen osztályharcot alakító tényezőket nem teremtett a gép. Ezzel korántsem akarja azt mondani, hogy a mezei munkások helyzete kedvező volna; itt

másban gyökerezik a munkások kizsákmányolása és elnyomása: a régi jogrendszerek maradványaiban, a nagybirtok mesterséges fentartásában kiváltságok által, (gabona-, hús-vám, szesz- és czukorkedvezmények). Az elnyomott mezei munkások és a károsított kisbirtokosok ezzel szemben még nem foglalnak el határozott álláspontot. De forrásaiban, eszközeiben és tényezőiben az ipari munkások osztályharczától némileg különböző osztályharcz van kifejlődőben, melynek különös oldalai a mezőgazdasági termelés mód egyéni sajátásaiban gyökereznek. (Ezt azonban David csak homályosan körvonalazza). David tehát tagadja ama felfogás helyességét, hogy az ipari és mezőgazdasági termelés-módok fejlődés-folyamata analóg. De David törekszik meg is jelölni a mezőgazdasági termelés mód sajátásainak hová irányulását. Kimutatja, hogy nem annyira mechanikai találmányok, mint inkább természettudományi felfedezések revolúciónálták és vannak hivatva revolúciónálni a mezőgazdaságot. Nem a gőzgép alkalmazása, hanem a talajismeret, a növényi és állati élet helyes megértése teremtette a modern mezőgazdaságot. Fizikai és kémiai földjavítás, a talajrendezések, a természetes, mesterséges és zöld trágyázás, a növény- és állatfajok szaporítása és a kiválasztott nemes variációk tenyésztése, a művelendő organizmusok okszerű ápolása és számos ellenséggel szemben való megvédése, azok a pontok, melyeken a mezőgazdasági haladás legnagyobb diadalait elérte. A segéd munkák gyorsabb lebonyolítása nem lényeges vonása az üzemfejlődésnek; ennek lényege az organizmusok életintenzitásának fokozásában rejlik, a mi a külső növényi feltételek és a belső képességek és hajlamok raczionális alakításából áll. Ekként a mezőgazdaság gyakorlati tudományá emelkedett: *alkalmazott fiziológia* lett.

S a mint az összes technikai előnyöket a mezőgazdasági kisüzem szövetkezés útján magáévá teheti, a tudományos haladásokat is kivétel nélkül megszerezheti szövetkezéssel és tanulással. Ezekre a következtetésekre David az összes tudományos haladások legalaposabb megvizsgálása és mérlegelése közben jut. Bebizonyítja továbbá, hogy az új tudományos vívmányok keresztülvitele a kvalifikált kézimunka nagy tömegét, szaporítását kívánja. Honnan vegye ezt a nagyüzem? Kénytelen a bérszolgák kevéssé érdekelt és tudás nélkül szűkölködő seregével dolgozni, ennél fogva az extenzív termelésnél marad, vagy ehhez visszamegy; ez azonban csak ideig-óráig segít rajta. Általában az egész organikus termelés, de főképp a modern tudó-

mány magaslatán álló és intenzív mezőgazdasági termelés feltétlenül megkívánja a termelő pszichológiai érdekeltségét úgy az előállított termék minőségét, valamint a föld jókarban tartását illetőleg. A nagybirtok munkásaiban ilyfajta pszichológiai érdek nincs s ezt mesterségesen vagy erőszakosan felkelteni a munka felületes elvégzésével egyjelentőségű. Így magyarázható meg az, hogy míg a nagybirtok kilátásai növekvő intenzitás mellett mindinkább rosszabbodnak, addig az öngazdálkodó kisbirtokos virágzásának előfeltételei mindig előnyösebbek lesznek, mert ő a termelésben legközvetlenebbül van érdekelve. Mindezen modern mezőgazdaságban tehát nem az üzemek koncentrációja a stringens törvényszerűség, hanem hogy a mezőgazdasági üzem-elosztás és fejlődés a legmagasabb gazdaságossághoz, illetőleg a mezőgazdasági termékek világpiaczi állásához igazodik.

David az organikus termelés világgazdasági formációját vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy ebben két nagy elv igyekszik érvényesülni; az egyik a kedvező természeti viszonyokhoz való alkalmazkodás, a másik a termék munkafelvévesi képességéből indul ki. E szerint a nagyobb munkát elnyelő termékek (az intenzívebb művelést igénylő, friss állapotban fogyasztott stb. termékek) termelése a piac közeli helyre kerül el, míg a kevesebb munkát kívánók (az extenzív művelést igénylő: gabona, hús, bőr stb.) termelése a piactól távol foglal tér. Ezt a csoportosulást a kedvező természeti viszonyokhoz való alkalmazkodás keresztezi és módosítja. A világgazdasági munkafelosztás és a természet kívánalmait pedig a közlekedés fejlődése és kiterjeszkedése összhangba hozza. Így az amerikai, orosz stb. természeti, piaci és közlekedési viszonyok kölcsönösen köreműködnek Középeurópának gabonával való előntésében. Az európai gazdaság ennek hatása alatt áll és ehhez alkalmazkodnia kell. Az extenzív termelés Európában elhanyagolt és az intenzív gazdálkodást igénylő szükségletek kielégítése dönt. Ez a középeurópai extenzív termelésnek az intenzívbe való átmenetét jelenti. Tehát a világgazdasági üzem csoportosulása Európa ipart is űző országaiban a mezőgazdasági üzemek terjedelem-szűkítésére törekszik. Ez a vámsorompókon és a nagybirtokosokat védő egyéb intézményeken keresztül fog törni; a mint minden világgazdasági irányzat idővel lerontja kiterjedésének mesterséges gátjait.

Ez az alakulás különösen a mezőgazdasági nagyüzemet érinti, mert ez termel a világpiac számára extenzív megmunkálást igénylő termékeket, melyek most leszorulnak a világpiacra. Viszont a nagyüzem intenzív termelésre semmiképp sem alkalmas, míg a kisbirtokost a jelzett viszonyok csak siettetik a mindig intenzívebb gazdasághoz való átmeneteire. (Dánia példája mutatja ezt legjobban.)

Végre alapos okfejtéssel bebizonyítja David, hogy a mezőgazdaság nyerstermékének piacra való végső földolgozása és értékesítése a haladó munkafelosztás kényszere alatt a mezőgazdasági termeléstől elválik. A fejlődés végcélja a tiszta mezőgazdasági üzeni kihámozódása. A mezőgazdasági termelés fejlődését a mezőgazdaság sajátos törvényei irányítják, de a nyerstermékek mechanikus földolgozásánál rögtön fellépnek azok a technikai és kereskedelmi előnyök, melyek az iparban a nagyüzemet teszik dominálóvá. A mezőgazdasági és ipari fejlődés egyéni menetei összekapcsolva nem haladhatnak, mert egymással ellenkeznek; és az ipari fejlődés nem nyomhatja sajátos bélyegét a mezőgazdaságira, mert a technikai feldolgozás ipara itt csak másodlagos mellékfoglalkozás, a mezőgazdasági üzemnek van döntő szava. Az intenzív termelésbe való átmenet a földolgozást és eladást differenciálja a mezőgazdaságtól már csak azért is, mert a gazdának egész figyelmét a mezőgazdaságra kell fordítania. Ekként a »mezőgazdaság indusztriálizálása« és az ebből Kautskynál levont társadalmi hatások — nem egyebek, elméleti konstrukcióknál. S a hol a földolgozás még nagy szerepet játszik, ott ez az említett mesterséges és átmeneti kedvezmények (vámok, prémiumok, kontingens, adóvisszatérítés stb.) eredménye.

A földolgozás, értékesítő és egyéb mellékágak (háziipar stb.) elválása folytán a gazda egyre jobban szorul a vételre és eladásra — a mi nála a rendezett piaczi összeköttetések szükségletét mind erősebben érvényre juttatja — legjobban úgy tudja kielégíteni ezt a szükségletét, hogy nyerstermékeinek földolgozására, eladására és a szükséges bevásárlások elvégzésére társaival összeállva, önmaga alkot szövetkezeteket — ezek a *termelők beszerző és értékesítő szövetkezetei* lesznek, melyek a tulajdonképeni mezőgazdasági tizemet érintetlenül hagyják.

A *mezőgazdasági* szövetkezetek a városi eladó és fogyasztó szövetkezetekkel érintkezésbe lépnek. A szövetkezetek egész láncza keletkezik, miáltal jelentékeny hatáskörű intézménynyé

válnak. Erősödésök és kiterjedésök nemcsak a kapitalista viszontelárusítást szorítja ki, hanem a kapitalista gyáripart is fenyegeti. Példák erre az angol és belga szövetkezetek és óriási gyártelepeik. David abból, hogy Angliában, Belgiumban a szövetkezetek óriási gazdasági hatalommá váltak és abból, hogy Dánia gazdasági életét a termelők szövetkezete egészen revoluzionálta, méltán vezeti le, hogy itt egy jövőző nemzetközi, szövetkezeti alapon álló gazdasági organizmus szálaait fonják.

David így végigbonczolta mindazon nézeteket, melyek a mezőgazdasági nagyüzemnek napjainkban vagy a jövőben való dominálását támogatták és nemcsak azt mutatta ki, hogy a kisüzem életképes, hanem azt is, hogy a modern mezőgazdasági termelés sajátosságainak igényeiből, a kultúra haladásának és a világgazdaságnak kényszere alatt, az ipari vidékeken az intenzív gazdaság foglal teret, ennek kell teret foglalni s ennél fogva ott a kisbirtoknak kell érvényesülnie, mint az új igények egyedüli kielégítőjének.

Fejtegetéseinek eredményéül David a szociáldemokrácia feladatát első sorban *parasztvédelemben* látja; szerinte a leggazdaságosabb üzemforma a parasztbirtok. Óhajtja továbbá oly életképes szövetkezeti rendszer propagálását, a melynek hivatása a népet lassankint megszabadítani minden kapitalista kizsákmányoló és viszontelárusító kezeiből. Legfontosabb követelése: *a mezőgazdasági nagyüzemeknek parasztüzemké váló átalakítása*. Ezután követeli a mezőgazdasági nagyüzemet védő és támogató összes törvények és privilégiumok (agrárvámok, szesz- és czukorkedvezmények, hitbizományok stb.) eltörlését, követeli továbbá, hogy a mezei munkásokat akadálytalanul lehessen szervezni; végül mezőgazdasági munkásvédtörvényeket kíván a nagybirtokos kizsákmányolásával szemben. Ezek az intézkedések, David szerint a legtöbb nagybirtok létalapját el fogják vonni; ezek nem lesznek képesek a tengerentúli versenynyel szembeszállni, sem a kisbirtok intenzitás fokát elérni.

A nagybirtokot államilag meg kell váltani és ide a mezei munkásokat letelepíteni, de még nem a mezei munkás-termelőszövetkezet formájában; hanem a föld az összesek tulajdonába szállna át, a mely azután egyeseknek használati jogot biztosítana. A mezei munkás-termelőszövetkezeteket időszerűeknek nem tartja; véleménye szerint ezekre a társadalom még éretlen. Ezzel a felfogással szemben *Oppenheimer** átkutatva az egész

* F. Oppenheimer, Die Siedlungsgenossenschaft. Berlin, 1896.

tapasztalati és elméleti anyagot, kimutatni törekszik, hogy léteznek és konstruálhatók gazdaságilag és pszichológiailag életképes mezőgazdasági szövetkezeti formák.

A szociáldemokráciának, mondja David, ezeket a javaslatokat támogatni kell, mert a parasztság materiális és kulturális emelése a modern munkásmozgalom győzedelmes előrehaladásával szoros kapcsolatban van. Ezekkel az eszmékkel a parasztságot, mely eddig a reakzionáriusok táborában volt, a szociáldemokrácia zászlója alá lehet vonni, a mi a politikai hatalom megszerzését jóval előbbre vinné.

Két ellentétes nézet áll tehát egymással szemben: Kautskyé és Dávidé. Ha az üzemek képességeit illetőleg Dávidhoz csatlakozunk, akkor már Kautsky levezetéseit legnagyobb részt eljuttattuk, mert az üzemek sajátosságai döntők. David azon okfejtése is valószínűnek látszik, hogy a mezőgazdasági mellékágak elválnak és mindjobban az ipar jellegét veszik fel, de ez a mezőgazdasági üzemre nem lesz befolyással. Ezáltal elesik Kautsky tétele a »mezőgazdaság industrializálásáról«, azaz Kautsky félreismerte az üzem sajátosságait, a sajátágaiban gyökerező fejlődését és fejlődésének társadalmi hatását.

Elméleti konstrukció Kautskynál az is, hogy az üzemek koncentrációdása a földhitelkötvényeknek pénzüzetekben való összehalmozódása útján megy végbe. Fr. O. *Hertz** kimutatta, hogy ez általában nem áll, különösen a kisbirtokokra nézve nem, hanem a földhitel-tőke kicsi és legkisebb tételekre való decentralizációjának, szétforgácsolásának irányzata a meghatározottabban uralkodik. De ha Kautsky véleménye statisztikailag igaz volna is, akkor sem fosztaná meg ez az irányzat az üzemeket jellegüktől, ezek ép úgy követnék a mezőgazdasági fejlődés levezetett irányzatát, azzal a különbséggel, hogy az evolúció vontatottabb volna. Így Kautsky elmélete az elfogulatlan szemlélő kritikáját ki nem bírja.

De David sem oldotta meg a kérdést teljesen. A feladat első részét elvégezte: a mezőgazdasági termelőmód természetét és az üzemfejlődés irányzatát megállapította, de a feladat másik részét: ennek a fejlődésmenetnek összhangbahozását az egész társadalmi fejlődés menetével nem oldotta meg.

Mindenekelőtt nem fordít elegendő figyelmet a társadalom fejlődésének mindenkori hordozójára: az osztályharczra; új

* Fr. O. *Hertz*, Die Agrarischen Fragen im Verhältniss zum Socialismus. Wien, 1899.

fejlődés-irányzatokat mutat ki, de ezek támogatására a régi eszközöket ajánlja: a politikai hatalom megszerzését a tömeg megnyerésének útján, a törvényhozás közreműködését a továbbfejlesztésre. Kimutatja, hogy a kisbirtokos osztályt gazdasági érdekei szorítják a szövetkezésre, mint a nagy tőkével és ennek annyiféle kiváltságaival szemben való ellentállás egyedüli módjára. *Nem mondja, hogy ez a szövetkezés az osztályharcz egy új formája, a mely a mezőgazdasági termelés sajátos voltának megfelel.* A tőkés-ipari termelés által állandóan sújtott népréteg, az *ipari bérmunkás osztály*; a kapitalisztikus mezőgazdasági termelés és azok az intézkedések és intézmények, melyekkel az állam a nagybirtoknak kedvez, legállandóbban a *kisbirtokos osztályt* sújtják. S a mint az ipari munkások a gazdasági viszonyok kényszere alatt *szakszervezetekben* egyesülve, osztályharczokat alkotják pillanatnyi érdekeik és általános törekvéseik érvényesítésére a tőkével szemben, úgy a kisgazdák is a gazdaság nyomása alatt *szövetkezetekben* csoportosulnak, osztálylyá tömörülnek.

A midőn a pillanatnyi előnyöket már megszerezték, akkor az osztályharcz általános céljai lépnek előtérbe, az általános törekvések diadalra juttatása pedig csak a politikai hatalom megszerzésével lehetséges. A pillanatnyi érdekek érvényesítése változtat a társadalom helyzetén, lerakván az új gazdasági struktúrának alapjait. E változtatás menete egyenes arányban van az osztályharcz erősödésével; a midőn az osztályharcz hatalma már a pillanatnyi érdekek nagy tömegét vívta ki s az általános törekvések érvényesítése felé fordul, akkor az új társadalmi alakulások gazdasági szerkezete, minthogy a pillanatnyi érdekek kielégítése részben állandó természetűvé kristályosodott, már szinte készen áll, csak simításra, kiegészítésre vár. A politikai hatalomrajutás révén e simítások befejeződnek. És benn vagyunk az új társadalomban.

David ezt a fejlődésmenetet félreismeri. Első sorban ki kellett volna mutatnia a kisbirtokosok és később hozzájuk csatlakozó mezei munkások osztályharczának létezését, az osztályharczot alkotó tényezőket, azután formulázhatta volna csak helyesen követeléseit; ezt nem tette, ezért programja legnagyobb részben ingoványos talajon épült. Mert a mezőgazdasági fejlődés irányzatából és az osztályharcz elméletéből s gyakorlatából logikusan az következik, hogy a szociáldemokráciának szövetkezeteket kell alapítania, hogy ezekből induljon ki

párhuzamosan az ipari szakszervezetekkel, a napi érdekek megvédése, az új társadalmi alakulás gazdasági szerkezetének lefektetése, az általános törekvések érvényesítése a politikai hatalom megszerzésével, az új társadalom épületeinek betetőzése.

David nem vette észre, hogy itt az osztályharc nagyon is pozitív alakulatával áll szemben, mely ép oly jelentő, mint az ipari munkások osztályharcza; ha ezt félre nem ismeri, következesei okszerűen ehhez a megismeréshez vitték volna, de ő idő előtt kanyarodik le a gazdasági okfejtés ösvényéről a politikai kombinációk tekervényes utaira, ezáltal a szociáldemokráciát a Bernstein által hirdetett nagy lökéssel nem vitte előre.

Fejtegetéseinkben természetesen nem térhetünk ki részletesen a szövetkezeti formák megbeszélésére, de némi bizonyíték-ként fölhozzuk Belgium példáját. A belga szociáldemokrácia a legreálisabb alapon áll, szakszervezeti mozgalmát mindenféle megerősítvén, szövetkezeteket alapít, — ezáltal a kapitalista viszontelárusítást és közvetítést kezdi kikapcsolni a gazdasági élet gépezetéből, a szövetkezetek megerősödvén, kezükbe veszik a termelést, — ezáltal törekszenek kikapcsolni a tőkés, gyári bérmunkát. Ezek a szociáldemokrata szövetkezeti gyárak munkásaiknak más *kezdetben* kitűnő munkafeltételeket nyújtanak, — a mint nőnek terjedelemben és erőben, munkásaikat mindjobban részesítik a nyereségben, — míg végre a kollektív termelő mód életbe lép. De a belga szocialisták a kisbirtokost is belevonták mozgalmukba, illetőleg ez is hozzájuk csatlakozott, itt is megkezdődött a szövetkezés, mint az osztályharcz elűtő formája; a kisbirtokosok szövetkezetekben fognak összpontosulni, szövetkezetük terjedése erőt és eszközöket fog adni a földművesek termelőszövetkezeteinek alapítására és a nagybirtok kiszorítására.

Azzal a nézettel szemben, hogy a szövetkezetek konzervatív alakulások volnának, döntő érv, hogy oly intézmény, a mely mindig a gazdasági tökéletesedés felé tör, semmi kép sem lehet konzervatív, mert éppen haladó törekvése mutatja, hogy nincs megelégedve máris elért eredményeivel, ellenségei hatalmának részleges megtörésével, hanem egyre jobban és jobban izmosul és fegyverkezik a döntő csatákra, a végezel felé való öntudatos haladásra. A szövetkezetek első alakjukban korántsem elégítik ki tagjaikat, mint az ipari munkás például csak ideig-óráig elégszik meg a pusztá béremeléssel; a termelőszövetke-

zetek tagjainak nyereség-részelletése már emelkedés, de még mindig nem teljes kielégítés.

Az összes igények addig nem hallgatnak el, míg a szövetkezetek világintézményé nem válnak, míg a termelés nem lesz kollektív — s akkor benne vagyunk a szocialista társadalomban.

Így az egyik oldalon az ipari, a másik oldalon a mezei munka döntő tényezőinek szervezkedése megalkotja, kiépíti a társadalmi rend gazdasági evolúciójának útját.

*Vandervelde a szövetkezetek munkájában a szocializmus csirájában való realizálását látja**

Fr. O. Hertz** és G. Gatti*** figyelemre méltó kimutatásaikban szintén a régi mezőgazdasági elmélet ellen harcolnak, s a szövetkezés fontosságát és jelentőségét kiemelik, sőt Hertz (Kautsky leghevesebb ellenfele) oly szocialdemokrata agrárprogramot állított föl, melyben a szövetkezeti mozgalom védését és támogatását hangsúlyozza. Gatti pedig kimondja, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásához két ut vezet: a kapitalizmus és a szövetkezeti kooperáció. Vandervelde is ezen a nézeten van s Belgiumot jelöli meg annak a helynek, a hol ez az átalakulás folyamatban van és először fog megszilárdulni.

Érdekes jelenség, hogy jóllehet az agrárelmélet a szocialdemokrácián belül még sehol sem tisztázódott, a különböző pártok a gyakorlat kényszere alatt a kisbirtokos osztályt és természetesen a mezei munkásságot mindenféle módon községi szocializmussal, törvényes intézkedésekkel stb. akarják támogatni. Franciaországban, Németországban, Dániában, Angliában és mint láttuk Belgiumban ez az irányzat határozottan előtérbe jutott. Az olasz szocialdemokrácia nagy támaszt nyert és keres a kisbirtokosoknál, míg a tulajdonképeni agrár-proletárság a szocializmusról nem akar hallani. Gatti ebből a jelenségből azt a figyelemre méltó következtetést vonja le, hogy a kisbirtok és egy bizonyos jólét a szocializmus által könnyebben megközelíthetőbb, mint a proletárság legalacsonyabb rétege.

* *Bertrand, Cooperation en Belgique* (1902) című munkájának előszavában nyilatkozik így; továbbá *Le Socialisme en Belgique* (1902) című műben, melyet S. Destréével együtt írt.

** *Fr. O. Hertz, Die agrarischen Fragen in Verhältniss zum Socialismus*. Wien, 1899. — *Agrarfrage und Socialismus*. Berlin, 1901.

*** *G. Gatti, Agricoltura e Socialismo*, Milano—Palermo, 1901.

Végre a szövetkezés társadalmi jelentőségének erősebb kiemelésére *Oppenheimer* nézeteit hozzuk föl.* *Oppenheimer* a társadalmi fejlődés és szövetkezés egészen új rendszerét adja és a mezei munkásszövetkezetek egy érdekes formáját rajzolja meg; s ilyenek alapításától az egész társadalom megváltoztatását reméli. Az ő rendszerének is legnagyobb hibája az osztály harc álláspontjának teljes mellőzése, miáltal magasröptű eszméi kivihetetlen elméletté zsugorodnak össze. Szerinte az egész népesség jövedelmének nagysága a legalacsonyabb népréteg jövedelme után igazodik; ezt látjuk például abban is, hogy az »ipari tartalék-sereg« kis igényei a foglalkoztatott munkások bérét nyomják. Ennélfogva a legalacsonyabb jövedelmű osztály, a mezőgazdasági munkásosztály jövedelmét kell fokozni, miáltal az összes néprétegek jövedelme növekedni fog. Ez racionálisan csak a mezőgazdasági *munkás-termelőszövetkezetekkel* oldható meg; a fogyasztó és egyéb szövetkezetek csak átmeneti alakzatok, mert a mezőgazdasági munkás és kisbirtokos nem mint fogyasztók, hanem mint termelők szenvednek. Szerinte a munkások termelő szövetkezetei a munkásokat elvonják a magánbirtoktól, a mi a magánbirtok munkásainak bérére emelő hatással lesz — ezt a nagybirtokos nem bírja ki, kénytelen lesz birtokát a szövetkezeteknek átadni. így a termelő szövetkezetek a mezei munkásoknak, nevezetesen a szövetkezetek tagjainak fogyasztóképességét fokoznák, a mi a városi, ipari termékek keresletét emelné; ez az ipart virágoztatná föl s az ipari munkás keresletét növelné; a kereslettel a keresett áru értéke nő, tehát a keresett munkás bére is nőni fog.

A mint pedig az eddigi extenzív termelés és rossz mezőgazdasági megélhetési viszonyok »az ipari tartalék-sereg« elemeit szállították, úgy majd az intenzív és intenzívebb termelésbe való átmenetel és a jobb mezőgazdasági munkásviszonyok le fogják kötni az összes földművelő munkaerőt, sőt a városból is felfogják szívni a fölösleget. Ez és az ipar fentemlített fejlődése az »ipari tartalék-sereget« meg fogja szüntetni. Míg tehát az ipari munkaerő kereslete nő, kínálata csökken, azaz a bér emelkedik: a munka részessége a termelt javakban nő, míg a tőkée esik. Ez a társadalmi kérdés megoldásának kiinduló pontja.

* *Fr. Oppenheimer*, Die Siedlungsgenossenschaft. Berlin, 1396. *Fr. Oppenheimer*, Grossgrundeigentum und soziale Frage. Berlin, 1898.

Oppenheimer eszméi életképesek, de az általa megjelölt eszközökkel megvalósíthatatlanok; csak a kifejlődésben lévő új osztályharcz viheti őket diadalra.

Ezekután nyilvánvaló, hogy a szocialista szövetkezeti osztályharcz nem utópia; de nyilvánvaló az is, hogy David birtok-parcelláján eszméje és követelése szerencsétlen és meddő. Mert ha a gazdasági fejlődés ma a kisbirtok továbblétezésének és fejlődésének kedvez, az még nem jelenti azt, hogy a kisbirtok hosszú korszakon keresztül dominálni fog és hogy ezért a kisbirtokot szaporítani kell; hanem a kisbirtok szövetkezési törekvései épen azt jelentik, hogy a szövetkezési forma a távolabbi jövő alakulata. Ebből pedig az következik, hogy a kisbirtokosoknak szövetkezniök kell, de az is, hogy az ellentállni nem tudó nagybirtokot nem szabad parcellázni és kisbirtokként mezei munkásoknak kiadni, hanem máris a termelés magasabb formájának a szövetkezetek kezére kell juttatni. A kisbirtok szaporítása a fejlődés-folyamat mesterséges meghosszabbítását jelentené.

Ezzel áttekintettük volna az agrárszocialista elméletés gyakorlat nevezetesebb pontjait s levonhatjuk következtetésünket: *a mezőgazdasági fejlődés nem megy a kollektiv elosztási és termelési mód felé a nagyüzem koncentrállódásának és a mezőgazdasági üzem indusztrializálásának folyamatán keresztül, hanem a kisbirtokosok és mezei munkások szövetkezeti osztályharczán át. Ez az osztályharcz, az ipari munkásság osztályharczával összefonódva, egyesülve fokoként lerakja a jövő társadalom gazdasági szerkezetét, és e munka befejezésénél, már oly hatalmas lesz, hogy a politikai hatalmat is megszerzi, melylyel azután a simításokat és az elért eredmények statikus elhelyezését viszi végbe.*

Pór Ödön.

SZEMLÉK.

A bűn szociológiája.

(*Enrico Ferri: La scuola criminale positiva. Tre lezioni al l'Università di Napoli. Napoli 1902. Dott. Saverio Laganà editore.*)

Enrico Ferri a nápolyi egyetem ifjúságának meghívására összegezte itt tárgyalt három előadásában a pozitív büntetőjogi iskola fejlődését. Ez alkalommal új igazságok felderítése vagy régiek mélyebb alapozása nem lehetett célja, be kellett érnie a derekas küzdelmek révén szerzett eredmények csoportosításával. Érezzük is néha a füzetben a gondolat fáradtságát, mely a gyakorta megjárt, unos-untig ismert út egyformaságából származik. E fásultságot csak helyenkint takarja el a lendületnek, stilszépségnek és formatökélynek finomszövetű leple, mely „a tudomány D'Annunzio-já”-nak leggyengébb alkotásait is érdekessé és élvezhetővé szokta tenni.

A pozitív büntetőjogi iskola első alapozása óta immár harmincz év múlt el. 1872-ben kezdte meg Cesare Lombroso az olasz börtönök rabjainak antropológikus megfigyelését; négy évvel utóbb *Uomo delinquente* czimen összegezi a szárnypróbálgatás bizonytalanságával addig gyűjtött tapasztalatait, melyek csak az 1878-ban kiadott rendszeresebb felfejtésben keltettek elevenbe vágó hatást. Az antropológikus tényező elégtelen egyoldalúságát ugyanez évben Ferri és Garofalo experimentálisan egészítik ki. Szerzőnk találóan mutat rá, hogy *Beccariát*, midőn a nagy revolúció szellemében elveti a kínpadot és halálbüntetést, *Jacchinei* négykötetes munkájában, az akkori jogászvilág nagy részének szívéből szólva, az igazság és erkölcs felforgatásával vádolja meg. Hasonló sors érte *Daquin* Savoyában, *Finelt* Franciaországban, *Hach Takeot* Angliában, a kik az örültekkel való bánásmód nagy forradalmát kezdeményezik. Allítani „merészlik”, hogy a téboly nem vétek, hanem a betegségek egyik neme. Még a XIX. század hajnalán is *Hernroth* orvos kijelenti, hogy „senkit sem száll meg a téboly, hacsak el nem hagyja az erény és istenfélelem ösvényeit.” E felfogásnak megfelelőleg az örülteket odükba zárták, megláncolták, éhezttették és sanyargatták. A pozitív büntetőjog — szerzőnk szerint — a bűnös emberre nézve ugyanazt a forradalmat kezdeményezi, a melyet *Daquin* és társai az elmebajosokra vonatkozólag inauguráltak. A klasszikus jogászok szerint az ember szabad akarata volna „a végtelen világóceán egyetlen kiváltságos hatalma, mely felüláll okon

és okozaton.” Ezzel szemközt a pozitív iskola az igazságszolgáltatást a társadalom egészségügyi óvószabályzatának tekinti a *bűn mint betegség ellen*, klinikai funkciónak, mely egyénben és társadalomban a criminalitas baktériumait keresi. Ez átlátásig csupán más tudományok (antropológia, etnológia, lélektan, társadalomtudomány stb.) segítségével juthat el a pozitív büntetőjog, mert azok látják el *kérdésekkel*, melyekre a klasszikusok nem képesek felelni. Mi az oka, hogy Olaszországban évente 3000 gyilkosság történik, míg a közel ugyanakkora népességű Angliában csak 300? Mi az oka, hogy Észak-Olaszországban (a fejlettebb mozgó-tőke hazájában) a tulajdon ellen való bűnök aránytalanul gyakoribbak, mint délen, viszont az erőszak és a gyilkosság aránytalanul ritkábbak? Midőn szerzőnk e fonalon Szicíliahoz ér, csodálkozva mutat rá, mily eltérő a criminalitas a sziget két szomszédos zónája közt. Igaz, mondja tovább, a két zóna elütő gazdasági fejlettségű, de ennek okait meg a természeti viszonyok és a race-ok különbözőségében ismerjük fel. Ferri tudvalevően a darwinista kiválasztási elméletnek és Marx fejlődéstanának kibékítésével ismételtlen próbálkozott. Hozzátehetjük, hogy mindig szellemesen, de sohasem elég mélyre szántva. Az imént kiemelt szicíliai példában most olykép állapítja meg a *selectio genesis*-ét, hogy jóval közelebb jutott Darwinhoz, mint Marxhoz. Ez már nem békéltetés, ez meghódolás.

Csodáljuk továbbá, hogy az egymásba kapcsolódó fejlődésnek máskor oly következetes logikusa a pozitív iskola gyökeres forradalmát helyenkint olybá tünteti fel, mintha valamely spontán, magából lett megnyilatkozás volna. Csak felületesen mutat rá, hogy belekapcsolódik abba az ősi folyamatba, mely a szokás (hagyomány, nevelés, morál, vallás stb.) folyamatával ellentétes. A tudományos felismerés ez a pozitív proccesszus, mely társadalmi öntudattá tömöríti a társadalmi ösztönt. Kritikátlanul elfogadott hagyományunk pld. a jelenségeknek egységes alapra való legrégebb visszavezetését, a monotheizmust a „pogány” polytheismusnál *magasabb* társadalompszichikai fejlődésnek tekinti. Mi más ez, mint a differenciálódó tudományágak mai öntudatos törekvése *egységes alap* felismerésére? Így lesz az inductio közvetítésével orvos-tudomány a kuruzslásból, chemia az alchimiából, öntudatos „solidaritas” az ösztönszerű „szeretet”-ből. Ha a buddhizmus évezredekkel ezelőtt reáparancsolt híveire: „ne üsd meg a nőt még virággal sem”, — minket a társadalom fokozatos *complicatio*-ja és homályos ösztönből öntudatra kényszerít és kivételes törvényekben sietünk megvédeni a női szervezet immanens kiváltságait. A szociológia mai gyermekkora még nem is sejteti, melyek a határai az öntudattá kristályosító társadalmi proccessusnak? Vájjon vannak-e és mely mennyiségben és minőségben szociális ösztönök, melyeket a társadalmi organizmus sohasem lesz képes az öntudatba belekapcsolni (mint a hogy az egyéni organizmusban is valószínűek az ilyen folyamatok)? De a bűn keletkező szociológiája ez irányban meglepő tanulságokat mutat. Midőn a büntetőjogi pozitivitás a boszú utolsó csiráit is kiirtja a büntetésből, midőn Ferri megállapítja a *delinquente passionale* típust, a jézusi irgalom jut eszünkbe, mely a társadalom érdeke ellen vétkező asszonynak megbocsátott, mert „*nagyon szeretett.*” A büntetőjog causalitása, mely a bűnös emberre a determináltságot megállapítja, melynek ércztörvénye: *non é delinquente chi vuole*, öntudatlanul csirázdik ama kétezeréves ígében: „*bocsássatok meg neki, hisz nem tudja, mit cselekszik.*” A társadalom fokozatos differenciációja így kapcsolta be máris a szociális reflex-mozgások egy részét a szociális öntudatba.

A boldogság problémája.

Il probléma dell a felicità. Paola Lombroso. Torino 1900. Fratelli Bocca.

Bizonynyal a skepszis ezerféle mosolya közül való az is, melylyel gondolkodó ember kezébe veszi ezt az egyszerű könyvet. De írója elébe megy a kétkedőnek és finom, lelkes, komoly előszavában így szól hozzá: . . . „Kijelentem azonnal, hogy könyvemnek nincs más szándéka, mint az, hogy tények pontos és lelkiismeretes gyűjteményével szolgáljon. Ezen tanulmányban nem akarok egyebet, mint vagy száz ember életének figyelmes vizsgálatából leszűrt tapasztalataimat közzétenni; nem néztem meg egyetlenegy könyvet sem, mely erről a tárgyról szól, nem volt teóriám, nem volt előzetes vázlatom, melyet értékesíteni akartam volna. Beértem azzal, hogy körültekintsek olyan figyelmesen, a mint csak tudok, hogy följegyezzem, a mit látok és levonjam belőle az egyszerű és közvetlen következtetéseket.”

A ki ezt az előszót olvasta, az talán kevesebb várakozással, de ezzel szemben növekvő érdeklődéssel forgatja majd végig Paola Lombroso könyvének kétszázötven lapját és meggyőződik róla, hogy itt egy szerény, nyugodt kéz biztonsággal nyitja meg egyes kérdések könnyen járó, de rejtett zárát és poros bölcseségek betűit megtisztítja és láthatóvá teszi. Paola Lombroso nem korlátozza önönmagát a boldogság fogalmának meghatározásával. Különválasztja azt az örömtől, a gyönyörtől, bárha egyazon forrásból fakadnak és nem köti máshoz, mint az egyéni vágyakhoz, az egyéni fejlődés tényezőihez, enyhébb formát adván a „sich ausleben” gondolatának. Szerinte óriási aránytalanság van az ember boldogsága és boldogságának lehetősége között és ennek fő oka abban rejlik, hogy az ember nem ösmeri fel, vagy későn ösmeri fel saját boldogságának tényezőit; nem találja meg és elsősorban: nem keresi azt a gyakran igen egyszerű és egyenes összeköttetést boldogságának, jólérésének külső világi és belső lelki tényezői között. Ezen tényezők analizisében és meghatározásában látja az író a boldogság esetről-esetre más problémáját. A közmondásos ígét, hogy kiki saját szerencséjének kovácsa, itt nyomon követi a figyelmes vizsgálódás, mely eszközként a legtisztább empirizmust választja. Nem téved sem a fiziológia földalatti útvesztőibe, sem az álmok megritkult atmoszférájába. Nem alkot magának abszolút értékeket és e könyv minden szavát épea ez az elfogulatlanság teszi átlátszóvá és világossá. Tiszta levegő vonul keresztül tapasztalásain és a gondolatokon, melyek e tapasztalások árnyékából ki nem térnek. E hűséggel szemben legfeljebb azt a szemrehányást ismételhethők, melylyel Oscar Wilde, a genialis sophista illeti a realista író: „Még más emberek véleményéhez sincs bátorsága, hajthatatlanul az élethez tér vissza minden dologban és végre enciklopédiák és személyes tapasztalatok között célzt ér, miután egy csomó hasznos tudnivalót gyűjtött magának, melyektől soha, még legábrán-

dosabb óráiban sem fog tudni szabadulni.” Talán csak ez a vakmerő sarcismus érhetné utól P. Lombrosot, de ettől is megmenti az a szabad és tiszta perspektíva, melyből a szociális életünk forró homályából bontakozó problémákat tekinti. Tollának természetességétől mintha a szók megelevenednének, megújulnának. Férfi és nőről nem beszél azzal a szenvedélylyel, mely a nőkérdés fanatikusait jellemzi és meddővé teszi iránytvesztett küzdelmünk nagy részét. Nem nivellál, nem *visszafelé* feminista, teóriák, rendszerek valóban nem bántják, de nem bántja — úgy látszik — a keserűség sem. Meggyőződésből és reményből feminista és midőn az asszony hivatásáról ír, stílusának váratlan forrásai fakadnak. Hamis páthoszt nála nem talál. Nem igazságtalan egyik nemmel szemben sem; taktikája nem követeli meg ezt az igazságtalanságot, mert az ő igazságának nincs szüksége taktikára. A férfit szociális küzdelemre utalja, az asszonyt elsősorban családi kötelességeire és mindakettőnek a régi meder partjain mutatja meg a boldogságot. A házasságot nem támadja, hanem elveszi a támadások élet azt igyekezvén kimutatni, hogy nem az intézményben rejlik a hiba, hanem a boldogulás rosszul felfogott igyekezetében, az egyéni tulajdonságok fejlődésképes, de parlagon heverő erejében, az ember lelki műveltségének rendszertelenségében. Szembe állítja a szerénységet, a disciplinált mértékletességet a hiúsággal, az ambíció túlhajtásával és megmutatja az egoizmus szűk körét, könnyű összeroskadását szemben az altruizmus széles ágazásával. A nevelésről, pályaválasztásról világos értelemmel beszél és bevilágít a kedély pesszimizmusába, hogy ellenmégét hirdesse. Íme egy fejezet gazdag tartalma: A boldogság tényezői. Külső és belső tényezők. Egyéni tényezők. Aktivitás és szenszibilitás. Az aktivitás jellege. Praktikus szellem. Vállalkozás és optimizmus. Puhaság, ingerlékenység, határozatlanság, érzelmiség túltengése. A magasabb és a közepes intelligencia a boldogsággal szemközt. A józan ész. A gyors és találó határozás. A tapintat.

Komoly fejtegetést szentel a munka óriási hatalmának. És valóban, talán épen az biztosít bennünket a munka örökkévalóságáról némely utópista kéjveléssel szemben, mely az embernek egykor állandó pihenést ígér, hogy a munkának kétféle gyümölcse van: a gyökere és gyümölcs. Nem csupán külső eredménye, a melyet haszon alakjában értékelünk, hanem ama másik eredmény is, mely a lélekben érik meg. Talán ezt is szabad volna belevonnunk másfelől a munka problémájába. Paola Lombroso felveszi a keztyűt, melyet képzeletében szocialista oldalról elébe vetnek és védi és támogatja az emberiségnek azt a széles rétegét, mely lelki szükségéből szorul munkára, melyet a munka nem az éhhaláltól, hanem a tengődéstől ment meg. De könyve nem tud megfelelni arra a kérdésre, hogy miért foglalkozik azokkal, a kik a boldogság tényezőivel nincsenek tisztában és miért feledkezik meg azokról, a kik számára e tényezőket meg kell még teremteni. P. Lombroso bátran és jóhíszemüleg ment bele a szociális kérdések tömkelegébe, de nem

gondolt arra, hogy középen állva háta mögött is sok marad, a mit ő meg nem láthat. Ismételjük, perspektívája szabad és tiszta, de elfelejtette a dolgokat arról a pontról és megnézni, melyet Pollák Illés *kenyértávlanak* nevezett. S ezért könyve nem is tarthat igényt arra, hogy viharos veszélyben, zátonyok elől hozzá meneküljünk. Csupán arra tanít, hogyan húzzuk fel vitorláncat, hogy a szél szerencsésen simuljon belé. A kötetet huszonnégy monográfia támogatja. Élő emberek élet-története, a kiket az író maga ösmert és a kiknek küzdelmeihez közel állott. Itt a való élet olvadó színeivel találkozunk, fényének, homályának játékaival és meghatottan követjük egy-egy küzdő hullámos útját. Paola Lombroso érzi, hogy művének csak ez őszinteség, a tények eme hűsége adhat igazi értéket és könyvét úgy teszi le a szociológus kezébe: „mint a szenvedélyes kutató, ki útvjáról különös gyűjteményt hoz haza, jói tudván, hogy majd csak a tudós fogja megállapítani belőle az új ország faunáját, flóráját és geológiáját.”

J. L.

A maczedóniai események.

Úgy látszik, hogy azok a zavargások, a melyek nemrégiben Salonikiben lefolytak, a maczedón felkelők táborában zavart okoztak. A bombák, a dinamit nem eredményezték azt, a mit vártak tőlük s ez a felkelőket kiábrándította, sőt elcsüggesztette.

Ezek a felkelők nagyot vártak a terrortól. A közbátorság fön-tartása a török tengerpart hosszában érdeke az európai hatalmaknak. Bankjaik, kereskedőházaik, áruraktáraik vannak ott, a melyeknek érdekében van a béke és a személy- és vagyonsbiztonság fön-tartása. A felkelők azt hitték, hogy ha zavart, anarchiát idéznek elő, ezzel kényszerítik a hatalmakat, hogy a maczedónok javára közbelépjenek, hogy minél hamarább helyreállíthassák a rendet és a békét, a mit a Törökországban megtelepedett európaiak kereskedelmi és pénzügyi érdekei parancsolóan követelnek.

Éppen az ellenkezője állott be. A helyett, hogy a felkelők, az elnyomottak pártjára keltek volna, a hatalmak a török hatóságoknak segédkeztek a rend helyreállításában.

Minden akció, a mely nem alapul a környezetnek teljes ismeretén, a melyben lefolyni akar, kell, hogy csütörtököt mondjon. Úgy tetszik nekünk, hogy utolsó akciójukban a maczedónok is rosszul számoltak. Azok a vonatkozások, a melyek harmincz év előtt állottak fön-n Törökország és az európai hatalmak közt, azóta teljesen meg-változtak. A mióta európai kapitalisták óriási tőkéket fektettek be a török államadósságokba, vasutakba, kereskedelmi tengerészetbe, bányákba és egyéb török vállalatokba, azok a régi vonatkozások tőkéletesen átalakultak. A hatalmak, a melyek Törökországban azelőtt közönyösek vagy forradalmiak voltak, ma konzervatívek lettek, Törökország konzerválása lett az érdekük. Jogokat a Törökországban lakó népeknek!? De hisz ez teljesen ellenkeznék a hatalmak érdekeivel! Nemzeti államok alakulását elősegíteniök, azt jelentené, hogy ők maguk semmisítsék meg a nagy tőkebefektetéseket, a nagy kiváltságokat és monopóliumokat, a melyeket annyi fáradsággal szereztek a laza és hűbéri Törökországban. Szemünk előtt játszódik le Törökországnak igen

jellegetes föloszlása. Minden egyes hatalmasság kiterjeszti jogait és új hódításokkal növeli a régieket. Nem kell egyébre utalni, mint a folytonos capitulatiókra, a melyekkel a hatalmasságok a modern állam eszméjével valóban összeférhetlen jogokat szereznek. Hasonlóan lettek a hatalmak, a bankárok közvetítésével, a török államadóságok kezelésének, az adókezelésnek főintézői. Kezükből vannak az összes török vasutak és az összes hajózási társulatok.

Ki hiheti ezek után, hogy a hatalmak készek volnának földözni mindezen kiváltságokat azért, hogy Törökország keresztény népeinek emberi jogait megvédjék?! . . .

M. Popovics.

Szociális olajcsöppek.

Szociális napikérdések. Írta Gellért Mór. Budapest: Singer és Wolfner, 1903. (604) 80. 12 K.

Magyarországon oly kezdetleges a szociálpolitika és oly kicsi igényűek ez irányban az emberek, hogy nem nehéz dolog szociálpolitikussá lenni. Gelléri Mórnak, az Országos Iparegyesület igazgatójának ez úgy látszik őszinte törekvése. De ha nem is volna az, a „közvéleménynek” barátságos szervei szívesen segítenék erre a polczra. Úgy tetszik nekünk, hogy kissé túlzó lelkesedéssel írtak e kötetről. Mi sok ismeróst találtunk a vastag könyvben a szerző régebbi műveiből, a melyek azzal, hogy itt újra lenyomattak, nem lettek egyúttal mindig jobbak. Korántsem akarjuk ezzel Gellérinek bizonyára jószándéku fáradozását szociális ismeretek és gondolkodás terjesztése körül kicsinyelni; de „zwei Seelen wohnen, ach, in seiner Brust”: a vállalkozók érdekeinek védelme és munkásbarátság. A szociálpolitika terén azonban legkevésbé lehet egyszerre két úrnak szolgálni. Természetes ilyformán, hogy Gelléri könyvében a szociális problémának igen alárendelt, de annál nagyobb terjengőséggel tárgyalt kérdéseivel találkozunk főképpen: munkaközvetítéssel, munkanélküli-segélylél, utasszállókkal, foglalkozó műhelyekkel, nyereségrészesedéssel, munkás-lakásügyvel és egyéb jóléti intézményekkel. A szociális olajcsöppek házipatikájából való valamennyi. A fontosabb munkáskövetelmények elől azzal a kijelentéssel tér ki, hogy: „Mellőzzük tehát ezen a helyen a nagy (?) kérdéseket, a milyenek a munkaidő szabályozása, a munkabérek arányos fölemelése, az éjjeli munka eltiltása, a gyermek és női munka szabályozása, a tanonczmunka szabályozása, az iparfelügyelet tökéletesítése, stb. stb.” (226. 1.). Tehát a társadalmi bajokat főképpen filantropikus tapasztokkal és polgári enyhítő szerekkel akarja meggyógyítani.

Az e fajta munkásbarátsággal szemben nem árt ismételtlen is figyelmeztetni arra, hogy volt idő, a mikor a polgárság mint feltörekvő osztály az előjogokkal fölruházott nemesség politikai jogaiban részes lett és ezzel abba a helyzetbe jutott, hogy gazdasági érdekeit érvényesítse és megvédelmezze. Mit mondanának vajjon Gelléri és szociálpolitikai hívei, ha azt kívánna tőlük valaki, hogy érdekeik gondozását bizzák nyugodtan az agráriusokra. Semmivel sem különösebb óhajítás, mint az a követelés, hogy a feltörekvő munkásosztály bizza érdekeit a polgárság jóakarására. Valamennyi társadalmi osztály és így a munkásosztály is leghelyesebben maga védi meg érdekeit. Következetes munkásbarátság azt kívánja tehát, hogy a munkásosztálynak is módot nyissunk erre. A proletárság politikai emancipá-

ciója, a teljes gyülekezési, egyesületi és sajtószabadság stb. a proletárság osztályérdekei védelmének elsőrendű fegyverei. A munkásság életmódjának (standard of life-jának) emelését, a mibe bele kell érteni kulturfokának egyidejű emelését, nem lehet filantrópikus kísérletekkel vagy jótékonyági sporttal eszközölni. Gelléri azonban, a ki könyvet ír, hogy Magyarország polgári és hivatalos világába szociálpolitikai alapfogalmakat csöppentsen be, a fogalomzavart csak még növeli, a mikor a filantrópiára szoruló paupert és a munkást egy kalap alá fogja. Igaz, szól pl. a munkásság egyesületi szabadságáról, sőt a szocialista program u. n. átmeneti követeléseiről is azt mondja, hogy nagyrészt jónak és reálisnak, de ez inkább dízletnek tetszik könyvében. Az alaptónus mégis a filantrópikus és Gellérinek nincs bátorsága megmondani azoknak, a kikhez fordul: a magyar gyáriparosoknak, hogy csak képzett, művelt munkásokkal lehet hatalmas iparfejlődést előidézni, olyan munkásokkal, a kik magasabb életmóddért való küzdelemben lettek kitűnő munkásokká. Pedig ebben olyan tekintélyre lehet hivatkozni, a kit bizonyára nem érhet gáncs senki részéről, Karl Wittgenstein, az osztrák vaskirályra, a ki egy ízben azt mondta: „A német és az északamerikai művelt munkás hazája iparának egyik legerősebb támasza. Mi mindnyájan, a kiknek az iparral dolgunk volt, tudjuk becsülni a művelt munkást, nemcsak azért, mert olyan munkákat végez, a melyekre a műveletlen képtelen, hanem azért is, mert sorsa javítására irányuló törekvésével közvetve és közvetlenül kényszeríti a munkaadót, hogy a munkaeljárásokat javítsa. Azt állítom, hogy a műveletlen paraszt, a ki maga sem tanúit semmit és fiát sem taníttatja semmire, a ki alázatosan, kalaplevéve áll a földesúr, a pap vagy az állami közeg előtt, a legnagyobb akadálya az ipari haladásnak, mert kiindulópontja és támaszpontja mindazon törekvéseknek, a melyek a haladásnak részben öntudatlan, részben öntudatos ellenségei.”

A német vagy az amerikai munkás a Wittgenstein magasabba kultúrszínvonalat nem kegyes jóléti intézmények útján érte el, hanem saját erejének és a politikai szabadságnak köszöni, a mely lehetővé teszi, hogy helyzetének javítását kikényszerítse. A mit Gelléri oly melegen magasztal, az inkább arra alkalmas, hogy a munkásosztályt továbbra is gyámság alatt tartsa, fejlődését minden irányban lekösse. Hiszszük, hogy ez a tendencia Gellérinél öntudatlan. De ha őt teljes joggal lehet a magyar iparfejlesztés apostolának, öntudatos bajnokának nevezni, ezt a belátást és lelki állapotot kell megkívánnunk a magyar szociálpolitika apostolaitól is; s ebben az értelemben Gellérit még a polgári szociálpolitika apostolának sem tekinthetjük.

p.

A szociológia az egyetemen.

A budapesti egyetem még mindig nem akarja a szociológiát tudománynak elismerni. Másutt nem ilyen óvatosak, sőt most már a „reakziós” Ausztriában is kívánják, hogy a társadalomtant a jog- és államtudományi fakultás *kötelező* tárgyai közé fölvegyék. Sőt valóságos egyetemi tanár az, a ki ezt kívánja. A Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung (szerk. Böhm-Bawerk, Inama-Sternegg és Ernst v. Plener) most megjelent 2/3. számában Prof. A. v. Halban cikket ír a jog- és államtudományi oktatás reformjáról (Zur Ausgestaltung des rechts- und staatswissenschaftlichen Studiums in Oesterreich I.), a melyben többek közt így szól: „A jogenciklopé-

diának és a jogbölcészetnek kiegészítője az *általános társadalomtan*, azon erőknek a tana, a melyek nemcsak a társadalmi rendet, hanem azon belül a berendezések variabilitását is meghatározzák. Ha így fogjuk föl, az általános társadalomtan alapja nemcsak a jogtörténetnek egyáltalán, hanem az államtudománynak és a jogpolitikának is, és a jogdogmatikai érzés mélyítésének kiválóan fejlesztő eszköze, ha azalatt a modern jognak a modern társadalmi rendben gyakorolt funkciójának megismerését értik. A társadalomtanak a társadalmi formákkal és funkcióikkal a társadalmi létben, tehát a társadalmi csoportok fejlődéstörténetével, vonatkozásaikkal, valamint azon befolyásokkal, a melyeknek alakulásukban alávétvék, végül azon befolyással, a melyet ők maguk a jogfejlődésre gyakorolnak, — kell foglalnia. A kit a történeti és a dogmatikai stúdiumra éretté akarunk tenni, annak a társadalomtan jó szolgálatokat tehet. Összeköti az egymásután következő jelenségeknek a történelmi érzék számára fontos szemléletét a különböző, de egyidejűleg föllépő viszonyoknak a dogmatikai stúdiumra hasznos megfigyelésével. Mint az emberi tömegjelenségek és mozgalmak tudománya a jogbölcészettel érintkezik, a melyet legtágabb értelmében tulajdonkép gyakorlati tömegpszichológiának nevezhetnénk. Különös súlyt kell arra is fektetni, hogy éppen a társadalomtan közvetítheti, azzal, a mit az enciklopédia nyújthat, a jogtörténeti stúdiumhoz szükséges ismereteket a társadalomtörténetből?) és gazdaságtanból . . .”

Eddig Prof. Halban. Csakis a mi óvatosságaink megnyugtatóására tartjuk még szükségesnek kiemelni, hogy Prof. Halban nem szociológus s ilyenformán neki is vannak aggályai: „. . . sowohl bei der Enzyklopädie wie auch bei der Philosophie, am allermeisten aber bei der allgemeinen Gesellschaftslehre kann die Gefahr nicht übersehen werden, dass Probleme heterogener Art von einem gewissen Gesichtspunkte aus zusammengefasst werden, daher eine subjektive Beleuchtung nahliegt.” Mégis: „trotz dieser Gefahr wird man nichtsdestoweniger die evidenten Vorteile einer solchen Vorbildung nicht unterschätzen dürfen. Die Voranstellung der Enzyklopädie, der Geschichte der Rechtsphilosophie und der Gesellschaftslehre macht es sodann dem Rechtshistoriker möglich, alle rechterzeugenden Kräfte in ihrem historischen Wirken zu zeigen und ihren Einfluss auf die Bildung ehemaliger und moderner Rechtsinstitute darzustellen. Das modernrechtliche und das staatswissenschaftliche Studium erfahren eine analoge Förderung.”

Ennek megfelelően Prof. Halban heti 3—4 órára kontemplálja a társadalomtant. Ismételjük: *kötelező* kollégium gyanánt. Mi nálunk még azon gondolkodnak, szabad (magán) kollégiumként megengedjék-e!?

—a.

A Ghetto dalai.

Lieder des Ghetto. Von Morris Rosenfeld. Aus dem jüdischen von B. Feudet, mit Zeichnungen v. Lilien. Verlag S. Calvary u. C, Berlin.

Minden szociális áramlatnak a világ öntudatában száz meg száz segítsége akad, s a mint növekszik az ár ereje, hullámain táplálni kezdik minden oldalról. Beléomlenek nagy, zavaros csatornák és apró vérpatakok, állott, poshadt vizek utat törnek maguknak, hogy beleszabaduljanak a tisztító zuhatagba, mély föld alól és hegyek meredek oldalából

elérohannak a vágyódó vizek. De függetlenül e nagy növekedéstől, más mederben, más sebességgel fakad minden áramlatnak költészete. Tisztábban, mint ama másik, torkolásáig egyedül, mindvégig magányos küzdelemben és minden ereje a fényes tükrözés, a szabad hullámverés.

Ez a látszólagos különválás talán sehol sem tűnik elénk olyan tiszta határozottsággal, mint a szocializmusban. Még pedig azért, mert a szocializmus értelmi áramlatával szemben költészete ma még halványan áll és szinte úgy tetszik, hogy nem is fog tudni életre vergődni. Európának alig van talpalatnyi földje, mely meg nem ingott volna e fiatal akarat rohanásától és íme a szocialista költészet mit se tud még földrengésektől és evolúciókról: csupán szomorú fűzek képét adja vissza. Amikor Németországot *Lassalle* temperamentuma lázba hozta és *Marx* keze már kezdett plasztikusan formálni: az egy *Georg Herwegh* volt a szocializmusnak úgyszólván alkalmi költője és valóban az „eiserne Lerche” dalában valami különös nehézkességgel találkozunk, mely sehogysem illett a pacsirtához. Angliában *William Morris* az egyetlen, a kinek lantját megszentelte a keserűség; és a két nemzet között áll még *J. H. Mackay*, *Stirner* gyengehangu troubadourja. A szociális mozgalom legáldottabb, leghajlamosabb földje is csak egy hajtást termett: *Ada Negri* gyönyörű költészetét. Még hozzá sem őt, sem pedig *W. Morris*t nem sorolják föltétlen a szocialista költők közé. Nálunk *Petőfi* fáklyája óta *Csizmadia* Sándor kezében láttuk az első üszköt és az ő fogadtatása bizonyítja legjobban, milyen rég kitárt karokkal találkozott a szocialista költészet. Nem sorolunk fel néhány nevet, melyek talán még számot tarthatnának a szomszédságra: de csak elvétele emlegeti őket minden országok proletársága is.

Mindezekben, a gigantikus oroszokról nem is szólva, túlnyomó a melankólia és a sebzett szárnyak tompa csattogása felkelti azt a kétséget is, hátha ez a jelenség, a hanyatlás symptomája, mélyen gyökeredzik kultúránk, idegrendszerünk, fejlődésünk talajában. Lehet ennek oka az is, hogy a szocializmus eszményesítésre sohasem volt alkalmas, Gyermekkora úgyszólván nem is volt és vértzetten látjuk már *Marx* agyában, mielőtt még járni próbált volna. Talán ezért hajolt el a szocialistaköltészet az anarchizmus felé, a hova szabadabb, de homályosabb levegő és titokzatosabb napok vonzották. Meglehet. De bizonyos, hogy ha nagy korszakok költészetét tekintjük, ha nemzeti gyászok, nemzeti szenvedélyek dalnokai jutnak eszünkbe és az, hogy minden nagy háborúnak, vallási meghasonlásnak, társadalmi átalakulásnak milyen óriási visszhangja támadt a poezisban, lehetetlen meg nem látnunk azt a gyöngeséget, mely ma még a szocialisztikus költészet ereibe csak lassú vért tud küldeni.

Ezt a „captatio malevolentiae” ki fogja köszörülni *Morris Rosenfeld*, a kinek versei egy év alatt megjárták és meghódították Európát. *Morris Rosenfeld* 1862-ben született Oroszország valamelyik kis lengyel falujában, onnan nemsokára Varsóba költöztek szülei,

a hol megtanult oroszul és lengyelül. 18 esztendő korában megnősült, Hollandiába ment és féléven keresztül tanulta és üzte a gyémántcsiszolást. Azután Angliába vándorolt, hol három évig dolgozott a hírhedt „sweat-shop”-okban, melyekben az emberi munkát koldus-bérért a lehetőség végső határáig zsákmányolják ki. Majd felcserélte Londont New-Yorkkal, hol máig is él és hol ugyancsak a „sweat-shop”-ok sötét, dohos mélyén tanult meg elnyomatásról, nyomorról, szenvedésről dalolni. Nappal dolgozott, éjjel verseit írta. Majd midőn a műhely feldúlta egészségét, abban kellett hagynia a gépvarrást. Ekkor a zszurnalisztikához menekült és néhány éven át munkatársa volt a jelentékenyebb zsidó-amerikai lapoknak. Sorsa csak akkor fordult jobbra, midőn dalai „*Songs from the Ghetto*” czímen először megjelentek Wiener Leo cambridge-i egyetemi tanár kiadásában.

Csak ennyit mond el Morris Rosenfeld életéből. De ha vissza akarnánk menni ezen látszólag egyszerű, sima fonál nyomán, hány csomóját, hány kuszátságát kellene kibontanunk, hány szakadás után kellene újra megkeresnünk a kezdetét, míg előttünk állana ennek a zaklatott, meghurczolt, megtépett életnek teljessége! Attól kezdve, midőn a tizenhét éves gyermek neki indul a világnak, vállán a férfi legsúlyosabb gondjaival és lelkében a két rettenetes átokkal: mint zsidó és mint proletár. Két világrészen keresztül vonszolja fáradt, lázban égő tagjait, évek hosszú során át görnyed gyűlött, gyilkoló munkában, míg egyszerre csak kitör belőle a keserűség, a gyűlölség, a lázadás, mely dalaiban véres harczot vív a resignatióval.

És a szabólegény, az éhező, a szenvedő, az üldözött megírja dalait olyan nyelven, melyet kivüle csak a keserűség népe ismer, olyan nyelven, mely nem találkozik szeretettel, de még kíváncsisággal sem és tudományos míveléssel is csak legutóbbi időben. Verseket ír német-zsidó jargonban. Azaz, hogy jargonnak csupán a szokás nevezi, tulajdonképen több ennél. Bár több nyelv veszi körül és mindhez támaszkodik, mindtől kölcsönöz, mégis szavai, összetételei, mondat-szerkezete egészen különösek és nem találkoznak egy nyelvvel sem. Ezt az értetlen, idegen szót választotta Morris Rosenfeld, hogy dalait megírja.

Ezek a dalok gyönyörűek. A nappal verejtéke megérzik forró-ságukon — de mit sem ártott a formának. Az alkony könyei remegnek, csillognak minden betűjében, de meg nem akasztják a sorok megrázó ritmusát, a rímek megható csengését.

Hol vette ez a tanulatlan, lélekölő munkában sorvadó ember a formának tisztaságát és azt a külső készséget, melyet csak a tudás szokott megadni? Bevezető versében könny-milliomosnak nevezi magát és ebből az ő egyetlen gazdagságából meríti minden erejét s oly pazarul osztja kincseit, hogy jut belőlök minden olvasó lelkébe.

Szinte igazságtalanság a többivel szemben, ha kiragadunk néhányat versei közül. Egyiknek címe: „*Vihar.*” A tengeren iszonyú vihar kerekedett és a hajónak minden része recscsen, roppan, bomlik.

Minden arcz sápad a halál félelmétől, imádkoznak az asszonyok, nyöszörögnek a gyermekek, miközben a hullámok kegyetlen játékukat játszzák a pusztuló hajóval. Őket nem bántja a veszedelem, testüket meg nem rémíti, lelküket meg nem rázza. Ott ülnek egykedvűen és körülöttük zúg a tenger.

Két orosz zsidó, a kik hazájukból kivándoroltak és most Amerika visszaüldözi őket:

Mi nekünk az élet, mi a világ?
Ti tudjátok, miért zokogtok,
Rémület nektek a halál,
Közületek, ha partot érne,
Mindenik otthonra talál.

Csak jöjjön forrva, tajtékozva
Az áradat — — mit árt nekünk?
Mi elhagyatott zsidók vagyunk
S a tenger oltja csak sebünk . . . *

És milyen végtelen bánat, milyen égő szemrehányás szólal meg az éjszakai képből: (*Hová?*)

Hová, hává szép gyermekem?
Éj nyugszik a világon,
Néma a föld köröskörül,
Utczára, térre csönd terül,
Most édes, jó az álom . . .
Szunnyadnak a virágos rétek
És hallgat minden fészek.
De téged a szél hova kerget
Ily hajnalon, te kedves gyermek?

És felel a leány: „Megyek kenyér után.” Ha a hevenyészett fordítás nem is sejteti a vers szépségét: a gondolat hatása, az érzés egyszerűsége alól senki sem tud szabadulni. Lázítóbb minden forradalmi dalnál az a meghitt bensőséges hang, melyen a költő „leghívebb barátjához”, a nyomorhoz szól.

Van négy verse: *A nyomorhoz. Nyomoromhoz. A nyomor és a költő. Kétségbeesés.* Ezeknél vérzőbb szomorúság talán még soha sem szivárgott fel a társadalom mélységeiből. De olykor a holnapai kenyérért való aggodást legyőzi az örök, nagy töprengés, hogy vájjon mi a mindenség tegnapja és holnapja. Honnan és hává? Hogy ez a kérdés mint háborította a küzködőt, erről tanúskodnak nagy erővel *Az örök titok* és *Mi a világ?* című versei.

De talán leginkább megható és máris általánosan ismert verse az, melyet fiához ír. Az apa meggyötörtén, kimerültén hazatér munkájából, álmódó gyermeke fölé hajol és hallja a suttogó kérdést: „Mikor jó meg apám?” A szegény ember rettenetes látomásban érzi a pillanatot,

midőn majd ébred gyermeke és apját többé nem találja. „Es ist eine alte Geschichte” — de trivialitás nem érint bennünket egy pillanatra sem. Csak azt tudjuk, hogy ez a régesrégnyi nyomoruság itt nagy szívet zúz össze.

Már magyar fordításban is olvastuk számos versét így a *Könyvcsepp a vasalón*, *A varrógépnél* címűt és a csodahajóról szólót, melyben az ifjúság távozó melankóliája csendül meg. De mindezeknél szebbek és szívhez találóbbak azok a dalok, melyeket „*A nép dalai*” címen foglalt össze. Itt eget kér, fölcsap és összeroskad a zsidó nép minden bujdosó fájdalma. A régi Ghetto falai már csaknem mindenfelé eltűntek, százados városokban elvezetik az idegent a holt utcákba és monoton hangon mesélnek neki elmúlt iszonyatról, tündező emlékekről. Arról az elsánczolásról, mely sorvasztotta,* csenevészszé, bátortalanná, páriává tette a zsidókat és ezt a gyöngeséget megboszulta rajtuk ezrediziglen. Ez a ghetto nincs többé. De falaiból minden zsidó ember magával vitt lelkében egy súlyos követ és körülé sohasem oszlik, sohasem tisztul a szűk utcák penészes levegője; mellére nehezedik, torkát fojtogatja, homályt hoz látására. A hazátlan nép bolyongását, a sivatag szomjúságát és a bibliai tűzoszlop áhítatos sejtelmét éneklí meg Morris Rosenfeld, úgy mint ő előtte senkisé.

Ismételjük: igaztalanság megbontani ezt a gyűjteményt. Úgy a mint van, gyönyörű, szinte tökéletes líra.

De vajjon líra-e valóban? Szabad-e pusztán lírának neveznünk?

Egy fiatal leánynak, a ki verseket szokott írni és a kit rokonai féltettek a megszólástól, azt mondták egyszer:

„Édesem, hogyha már lírai verseket kell írnod, legalább *másról* írjad őket, nem pedig magadról!”

Nos, Morris Rosenfeld megcselekedte ezt a bolondságot, ő valóban *másról* írta lírai verseit: egy egész népről, egy nagy megtörésről, egy örök szenvedésről. És ennek nevében szeretnők ezt a pazar kiállítású könyvet külön-külön adni minden olvasó kezébe, hogy merüljön belé és szeresse meg.

Jacobi Livia.

A magyar szocializmus vámpolitikája.

Szabados Sándor, Komárom: Szocializmus. Védővám? Budapest, 1903.

A szerzőnek az alföldi munkászavargások idején a brüsszeli *Peuple*-be írt közleményét még ma is mohón idézik a nemzetközi agrárszocializmus külföldi vizsgálói, mint ama kevés magyar forrás egyikét, melyekben a szocialista világfelfogás jeles tudományos készülségre támaszkodik. Budapesti agitációs tevékenységéért rendőrileg sűrűn üldözték és kitiltották a főváros területéről. Most megjelent füzetét azzal a tisztelettel vettük kezünkbe, melyre a tudomány szeretete és az eszmékért való szenvedés mindenkor számot tarthat. Reméltük, hogy dolgozatán látszatja lesz e kettős edzettségnek s hogy nem fogjuk hiába keresni benne az objektivitást, az értelem nemes-

levelét. Az első fejezet néhány sora megerősíti e reményünket, a szerző gúnyosan emlegeti „a nagy szólamok menydörgését és villámlását.” Bárha eltanulta a *Neue Zeit* és *Socialistische Monatshefte* éles, modoros és kellemetlen vitahangját, nem tagadható, hogy logikájában van eredetiség és teljesen elfogadható következtetéseknek csak az a hibája, hogy az egész füzetben egyéb sincs mint következtetés. Szerzőnk nem árulja el, hol és mikor tartotta jelen előadását, a „minden áron szabadkereskedelem” ellen. Csak sejthetjük, hogy polemikus mű *Garami Ernő*, a szintén kitünő képzettségű szocialista-vezér kereskedelem-politikai fejtegetései ellen, melyek a magyarországi szociáldemokrata-párt idevágó vitájában a közös vámterület mellett foglaltak állást. *Garami* fejtegetéseit csak kivonatosan ismerjük s így a polémia érdemére nincs módunkban kiterjeszkedni. Alig hisszük azonban, hogy tudományos szempontból megállhatna az ilyen nehézségek olyatén kikerülése, mint az az itt tárgyalt füzet V. fejezetében történik: „Abba a meddő vitába, hogy hol kezdődik a vám nevelő vagy védő jellege, nem bocsátkozhatunk, valamint arra a kérdésre sem térünk ki, hogy mikor következnek el ezek bármelyikének alkalmazása ideje” (21. o.). Valóban ne venné észre szerzőnk, hogy a kérdés lényege, az önálló vámterület beleillesztése szocializmusunk programjába, tulajdonképpen mégis csak „ama meddő vita” körül dölhet el? Hozzátehetjük, hogy e 27 oldalas füzet 31 hosszú idézete, mind kiszakított német elmélet. Szerzőnk, a helyett, hogy *árúforgalmi statisztikánkat* és *népünk speciális fogyasztóképességét* venné alapul, Marx, Liebknecht, sőt Fendrich találmóra kiböngészett mondataiból érvel a vámsorompó mellett. Tudvalevő, hogy a talmudból és Marxból minden bebizonyítható, de ez még hagyján, a szerző szerényen teszi hozzá, hogy „sűrűn szólaltat meg magánál okosabb embereket.” (5. o.) Am a német érvek arzenáljában sajátosan hangzik az olyan kijelentés, hogy a szocialista pártok az idők folyamán tevékenységükben hozzá hasonultak országuk különleges viszonyaihoz. A tények tanulmányozása statisztikánk adatainak szürke dialektikája dönt itt, nem Marx vagy Bernstein.

Végül sajtáságosnak tartjuk e munka bombasztikus, nagyhangú és áradozó stílját. Ime egy pont a melyben sokkal inkább tanulhatott volna szerzőnk a Schippelektől és Calwerekeltől, mint magyar-osztrák vámpolitikát, mely ezernyi sajátos erő resultansa.

*Garami*éknak a napi politikától idegenkedő passiv resistentiáját így gúnyolja: „A napi politika a gyehenna tüze, az Antikrisztus, Perczel Dezső, ezer darab ördög és a sárga-fekete lobogó.” (8. o.). Valóban, a gúnyolódás kétélű fegyver. Az igazság kedvéért megemlítjük, hogy Szabados mentegeti *Garami* logikai gyengeségét, „a lónak négy lába van, mégis botlik,” mondja lovagiasan (4. o.). A ló, úgy látszik, kedvenc állata, rövidesen visszatér hozzá. Az 5. oldalon a szocializmus vámpolitikájának kérdését így körvonalozza: „ezen a területen vad, eddigelé még megnyergetlen csikók száguldanak. Ezeknek majd pályvát vetünk s kissé megfékezzük őket.” Minekutána megróta az „üres szólamokat és semmitmondó frazeológiát” (8. o.), így szól az új fejlődés szerteheverő tégladarabjairól: „A meglevőket a dogmatikusok kedvéért nem dobáljuk el, az esetleg utunkba vetődőket nem köpködjük le, mondván: nekünk nem téglá kell, nekünk palota kell. A téglákat vigye el a tót ördög.” (9—10. o.) Rövidesen jelzi, mint „hangzik” a „szabadkereskedők *vesszőparipája*” (10. o.) (on revient toujours) és ellenfeleinek érveléséről apodiktikusan kijelenti, hogy „csupa csengő-bongó hamis pénz az első aranypatinával bevont rézpénztől az utolsó hamis garasig.” (11. o.) A 13. oldal Hyndman

elvtársat kötelezi köszönetre, szerzőnk u. i. ezt írja róla: „nem miniszteriális fajta, hanem a *vérbélű* Hyndman.” Az anatómiai szempontnak ily élénk kiszínezésére a kereskedelempolitika, úgy véljük, nem megfelelő terep. Legyen szabad még a füzet 5. oldalának egy klaszszikus hasonlatát szó szerint idéznünk, mely „a kérdéssel szoros szervi kapcsolatban nem álló szempontok rajáról” ekként gúnyolódik: „Mi kései vándorok (mondja), a kik azon a csapáson járunk, a mit az előttünk baktatók lejárta, fölszedegetjük őket (az útszélen feledett szempontokat) s a tarisznyába sülyesztjük, otthon szépen előszedegetjük s mint elismert, mert meg sem támadott igazságokat rendjén-sorján fölrakosgatjuk a mestergerendára, hogy a mikor az elhatározás óráiban égne szegzett fõvel küzködünk az ellentétes irányzatok vad összevisszaságával, ott lebegjenek előttünk mintegy világító tüzoszlopként, hogy megmutassák az ígért földjére vezető utat.”

Marx tehát elfáradt és letelepedett a Pósa-asztalhoz. A szociális-táknak nincs okuk panaszkodni a Duna-ünnepély ellen: „tarisznyába sülyesztett,” majd „mestergerendára fölrakosgatott” „lebegő” tüzoszlopokat valóban nem tudott produkálni az angol tűzmester. L

Egy új szociológiai kézikönyv.

Dr. Rudolf Eisler: Soziologie, Verlag von J. J. Weber in Leipzig. 1903.

A mikor néhány évtizeddel ezelőtt a szociológiai irodalom Angliában, Franciaországban már teljes virágzásban volt, Németországban komoly tudósok tiltakoztak egy külön szociológiai tudomány ellen. Az idők azóta nagyot változtak. Ma a németek írják a legtöbb szociológiai munkát. Valóságos „soziologische Massenproduktion” folyik náluk. A sok szürke teória hirdetői között csak elvétve akad egynéhány igazán kiváló ember, a ki új életet lehelne a tudományba. Stammler teleológiája, vagy Menger legújabb könyve ilyen útjelzők a szociológiában; évtizedek gondolat-tusainak és hosszú tanulmányoknak gyümölcsei. De nemcsak a tudomány emberei érdeklődnek most már Németországban a társadalomtudomány iránt, hanem mind szélesebb körökre terjed a szociológiai ismeretek utáni áhítozás. A német kiadók ezt kiszimatolván, sietnek szociológiai kézikönyvekkel a nagyközönség tudomány szomj át csillapítani. A népszerű modorban irt tudományos munkák gyűjteményes vállalataiból ma már nem hiányzik az obligát „Soziologie”.

Szinte komikus, hogy az ismertetésünk tárgyát képező munka is azon gyűjteményben jelent meg, melynek többi kötetei között ott szerepel a „Gymnastik”, „Gesangskunst”, „Hufbeschlag”, „Hühnerzucht” stb. Vagy talán olyan egyszerű mesterségnek tartják a t. kiadó urak a szociológiai tudományt is, hogy azt a baromfityenészéssel együtt akarják beadni a német közönségnek.

Tiltakozunk a társadalomtudománynak ily időelőtti népszerűsítése ellen. A mikor a szociológia alapkérdései sincsenek még teljesen tisztázva, a mikor az irodalom még annyi mindenféle szociológiai

„iskolának” nézeteiből áll, akkor kár azt még kivinni a nagyközönség körébe, mely teljes tájékozatlanságában nem tudja, hogy a szociológiai kézikönyvek melyike leghívebb tükre e tudomány mai állásának. Mikor rövid időközökben megjelennek Achelis és Eisler szociálpszichológiai felfogású könyvei, s kevéssel azelőtt Loria és Kelles-Krauz a materialisztikus gazdasági szociológiai felfogást tartják az egyedül üdvözítőnek, hogy ismerje ki magát a laikus, hogy melyik hát az igazi szociológia. Népszerű kompendiumokat a társadalomtudományból csak akkor volna szabad kiadni a nagyközönség részére, a mikor a mostani szociológiai forrongásból általánosan elfogadott szociológiai igazságok fognak leszűrődni.

Ez az általános, elvi kifogásunk a „népszerűsítő” szociológusok ellen. A mi már most a szőnyegen forgó könyvet illeti, készséggel konstatáljuk, hogy szerzőjük alapos munkát végzett és nagy körültekintéssel igyekezett a nehézségeket leküzdeni. Az eddigi német szociológiai kézikönyvek között határozottan a legjobbnak mondhatjuk. Természetesen nem mond semmi újat a társadalomtudománnyal foglalkozóknak, nem áll elő önálló társadalombölcseleti felfogással, nem tartozik a szociológia úttörői közé. Ez azonban nem is lehet feladata egy kézikönyvnek, mely természeténél fogva nem a tudományos világnak, hanem a nagyközönségnek van szánva. Az ilyen munkák nem szorítkozhatnak egyébre, mint arra, hogy világosan, röviden, tömören összefoglalják az eddigi kutatások eredményeit és habár elkerülhetlen a szubjektív állásfoglalás, a lehető legnagyobb tudományos objektivitással ismertessék meg az olvasóval az ellenkező felfogásokat is.

Szerző e követelményeknek sikeresen megfelelt. Már régebben folytatott filozófiai munkássága folytán rendelkezik avval a filozófiai előképzettséggel és pszichológiai érzéssel, mely a szociológia lényegének és alapkérdéseinek helyes megítéléséhez feltétlenül szükséges. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a materialisztikus, gazdasági szociológiai felfogás merev egyoldalúsága ki nem elégíti, s hogy még kevésbé tartja elfogadhatónak a társadalomtudománynak »organikus» felfogását. „Wenn man am sozialen Leben immer nur das Physiologische berücksichtigt, so kommt dabei schliesslich das Soziale zu kurz und man treibt eben nicht mehr Soziologie, sondern angewandte Biologie”. A biológiai hasonlatok túlhajtását ő is károsnak tartja, igen helyesen azoknak legfeljebb heurisztikus értéket tulajdonítván. „Verdeutlichung ist noch nicht Erklärung, das muss der biologischen Soziologie vorgehalten werden, deren Verdienste keineswegs geleugnet werden sollen.” A materialisztikus történelemfelfogásról és annak bírálatáról emlékeztet meg, tévesnek tartja e tant, mert a társadalmi, élet és fejlődés egyedüli tényezőjeként a gazdaságot jelöli meg, holott egyéb tényezőket is tekintetbe kell vennünk.

Szerző ezen felfogásokkal szemben az összehasonlító-történelmi, empirikus induktív úton haladó szociálpszichológiai felfogáshoz csat-

lakozik, Stammler, Stein, Barth, Lavrov, Wundt és e felfogás egyéb kiváló képviselőinek nyomán részletesen kifejti álláspontját, a szociologia legmodernebb irányát mutatja be.

A magyar szociológusok körében is élénk vita tárgya volt legutóbb a társadalmi causalitás kérdése, melyet szerző *Wundt* nyomán a következőképen határoz meg: A társadalomban is uralkodik a törvényszerűség, de távol állunk attól, hogy az ott oly exact módon lenne megállapítható, mint a természettudományoknál. A fizikai causalitás az energia változatlan fennmaradásának törvénye alatt áll, az okoknak teljesen megfelelő, azokkal egyenértékű okozatok állanak elő; a társadalmi causalitás, mely helyesen felfogva *psychikus causalitás* a szellemi energia gyarapodásának törvénye alatt áll, itt folytonosan új psychikus alakulatok, értékek és czélok jönnek létre, a melyek ugyan kétséget kizárólag az öntudat megelőző állapotaiban gyökereznek és ezen causalis úton magyarázhatók de qualitativ mindig plust eredményeznek. Vagyis az emberi psychikum a reá ható okok összegéből valami újat produkál, ezt az öntudatbeli munkát nevezi *Wundt* „*schöpferische Synthese*”-nek.

A szociálpsychológiai felfogást ezután szerző a szociologia összes kérdéseinél következetesen keresztülviszi a bevezető rész után következő általános szociológiában, a hol mindenekelőtt a társadalom fogalmát akarja tisztázni. A „társadalom és organizmus” című fejezetben az organikus ok felfogásával szemben precizirozza álláspontját, a továbbiakban pedig „Soziale Causalität”, „Soziale Teleologie”, „Sozialauslese”, „Individual und Gesamtbewusstsein”, „Individuum und Gesamtheit” címen a szociologia legfontosabb kérdéseit tárgyalja a szociálpsychológiai felfogás alapján. Könyvének második része a *Spezielle Soziologie*, melyben *Soziale Gebilde* címen ismerteti a nyelv, mythus és vallás, tudomány és filozófia, művészet, erkölcs, jog, tulajdon és gazdaság történelmi kifejlődését, s szociológiai jelentőségét. Végül *Soziale Verbände* címen bemutatja a család és házasság, az államot megelőző társadalmi alakulatok (*Horde, Gens, Stamm*), a társadalmi tagozódás, osztály- és pártalakulás lényegét történelmileg napjainkig, mindenütt érvényesítve a szociálpsychológiai álláspontot.

Mint látjuk tehát, szerző igyekezett a szociologia egész elméleti részét röviden összefoglalni és a laikus közönséget a tudomány mai állásáról informálni. Kérdés, hogy könyvének gyakorlati eredménye meg fog-e felelni a várakozásoknak? Ismerve a német viszonyokat, igennel válaszolhatunk. A német ember rajong az elméletekért és semmibe sem veszi azt a tudományos munkát, mely túlságosan praktikus szempontokat tár elénk. Mennyivel mások az angolok! A ki figyelmesen elolvassa a nagy *Herbert Spencet*-nek „*The study of sociology*” című munkáját, mennyivel jobban meg fogja érteni a szociologia lényegét, mennyivel nagyobb kedvet fog érezni a szociológiai kérdések tanulmányozása iránt, mint az, a ki a német szociológiai

giai kézikönyvek elméleteiből meríti az első ismereteit. Spencer könyve így kezdődik: „Pipája mellett a falusi söntésben egész határozottan nyilatkozik arról a munkás, hogy mi a dolga a parlamentnek a „száj- és körömfájás”-t illetőleg.” Mit szólnának a németek hozzá, ha a szociológiáról szóló munka ebben a genre-ben folytatódna? Pedig azoknak, a kik még járatlanok a társadalomtudományban, épen ez a nagyszerű gyakorlati észjárás, a praktikus példák ezrei kellene, hogy érthetővé tegyék nekik a társadalmi kérdések jelentőségét. Spencer genialitása ezen a téren is többet használt a szociológiának, mint a német kézikönyvek nagy tömegei.

Készséggel elismerjük a jelen munka szerzőjének nagy, általános műveltségét, teljes tudományos objektivitását, erősen kifejlődött történelmi érzékét. Soha sem tévesztvén szem elől a fejlődés szempontját, semmiféle társadalmi intézményt, semmiféle osztály- vagy pártalakulást sem tart örök érvényűnek és ezen evoluzionista alapon ítéli meg a szocializmust is, melyhez közel áll, habár nem azonosítja magát a szociáldemokrácia minden törekvésével. A szociológus legfőbb kötelessége, hogy minden kérdésnél megtalálja annak társadalmi összefüggéseit és szociológiai jelentőségét, az, a mit talán leghelyesebben „*soziologischer Blick*”-nek nevezhetnénk, nem hiányzik e könyv szerzőjéből. Hogy munkájának apró hiányosságai vannak; hogy e kis kötet nagyon távol áll attól, hogy a szociálpszichológiai felfogás „standard work”-ja legyen, az nem von le semmit annak értékéből. Ez a könyv is egy újabb bizonyítéka annak, hogy a szociológiai kutatások új irányba terelődtek. Türelmetlenül várjuk ezen új irány klasszikusát.

Leopold Gusztáv.

Könyvszemle.

Nouvelles pensées de Tolstoi, d'après les lextes Russes par *Ossip Lourié*; avec 4 autographes de Tolstoi. Paris, *Félix Alcan*. 1903. 148. 1. Ez a gyűjtemény folytatása a szerző által ugyanennél a kiadónál a múlt évben közzétett *Pensées de Tolstoi* című kötetnek, s tartalmát megint Tolsztoj összes műveiből összeböngészett idézetek teszik. A nagy orosz író, tudvalevőleg sohasem írt külön maximákat vagy aforizmákat; itt közölt gondolatai és eszméi mind kiragadott részletek, s bár érdekes e markáns és eredeti régi ismerőseinket így egy csoportban viszontlátni, a gyűjteménynek, mint breviáriumnak becsét egy kissé kétségesse teszi, hogy olybá tünteti fel a gondolatokat, miutha mind Tolsztoj szubjektív véleményei volnának, pedig sok csak egyik-másik regény alakja stb. szájából ered, s erre nézve jellemző, nem Tolsztojra. Objektív műből, mint regényből, drámából ily részleteket kiszakítani, s azzal az író gondolkozására világot vetni nem egészen helyes dolog. Mindazonáltal, bár nagyon távol vagyunk a szerző túlzásától, a melylyel a tolsztojizmust a modern (?) gondolat legnagyobb eseményének jelenti ki az előszóban, mindenesetre érdemesnek tartjuk a könyvet az átlapozásra, hogy nagyban és egészben megtudjuk, vagy megismételjük, mint vélekedik ez a nagy író és nagy ember, ez a gyökeres gondolkozó és rettenthetetlen szókimondó az életről, a

halálról, az emberről, a társadalomról, a hitről, a hatalomról, a hazafiságról, a militarizmusról, a gazdagságról, a munkáról, a tudományról, a művészetről, a szerelemről, az országról, a jóról, a rosszról, az igazságról stb., mert ezek az egyes fejezetek címei.

Assistance sociale. Pauvres et mendians. Par *Paul Strauss*, sénateur. *Paris, Félix Alcan*, 1901. 304. 1. A szegényügy kifejlődésének, a zárt és nyílt szegénységélyezés rendszereinek érdekes ismertetése, a melyhez a jónevű szakférfiú saját javaslatait is csatolja.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. Kiadja a Kisfaludy-Társaság megbízásából dr. *Angyal Dávid*. III. kötet. *Budapest, Franklin-Társulat*, 1903. 598. 1. Ezzel a kötetel lezárulnak a megboldogult összegyűjtött írásai. A kötet tartalma: tanulmányok a tragikumról, hazai és külföldi történeti szemlék, irodalmi, színi, zenei bírálatok, hírlapi czikkek, Péterfy tehetségének első virágai. Fentartjuk magunknak, hogy irodalmunk e büszkeségével, a kinek — honi szokás szerint — előbb meg kellett hálnia, s csak úgy szereztünk tudomást arról, hogy *volt*, gyűjteményes írásai kapcsán bővebb tanulmány keretében foglalkozzunk.

Die Kunstphilosophie von Hippolyte Adolphe Taine. Von *Julius Zeitler*. *Leipzig, Hermann Seemann Nachfolger*, 1901. 201. 1.

(*W. Ö.*)

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A *Társadalomtudományi Társaság* választmánya f. é. június-hó 30-án d. u. 5 órakor *dr. Hegedűs Lóránt* orsz. képviselő elnökléte alatt ülést tartott, a mely a közgyűlést készítette elő. A titkári, pénztári és számvizsgálói jelentéseket a választmány tudomásul vette, s hozzájárult az alapszabályok 9. §-ának oly irányú módosításához, hogy külön 20 tagú vidéki választmány szerveztessék. Többrendű föl-szólalást keltett *dr. Wolfner Pálnak* a munkástanfolyamoknak a Társaság által leendő rendezésére vonatkozó indítványa. *Méray-Horváth Károly* és *dr. Navratil Ákos* aggályaira *dr. Jászi Oszkár* szolgált fölvilágosításokkal, mire a választmány — az elnök föl-szólála-sa után — elhatározta, hogy az indítványt némi stiláris módosítással pártolólárg terjeszti a közgyűlés elé.

Ezután a Társaság megtartotta rendes évi közgyűlését, a melyen ugyancsak *dr. Hegedűs Lóránt* alelnök elnökölt. *Dr. Gratz Gusztáv* titkár fölolvasta a Társaság múlt évi működéséről szóló titkári jelentést, a mely egész terjedelmében a következő:

Tisztelt Közgyűlés!

Évi jelentésemet szomorú megemlékezéssel kell kezdenem. Tudományos életünk egyik legkitűnőbb alakjának *Ráth Zoltánnak* elhunytát nemcsak tudományos szempontból siratjuk, hanem — ha jogosult e kifejezés — önző szempontokból is, a mennyiben Társaságunk egyik választmányi tagját és őszinte barátját veszti el a megboldogultban. Ő, a ki a pozitív természettudományi gondolkozás emlőin nőtt nagyra, csak természetes, hogy meleg rokonszenvvel viseltetett Társaságunk és törekvései iránt. Valóban egyike volt azoknak, kikre legtöbbet számíthatunk, kiktől legtöbbet remélhattunk és emléke feledhetetlen lesz a modern magyar tudományak.

Egy másik veszteségről is meg kell emlékezni; szerencsére ebbe már az öröm érzése is vegyül. *Somló Bódog* Társaságunk titkára f. év január havában jogakadémiai tanárrá neveztetvén ki, a titkári állásról lemondott, minthogy vidéki tartózkodása gátolja abban, hogy a Társaság egyre inkább felhalmozódó ügyeit vezesse.

Alig szükséges bővebben fejtegetni a t. Közgyűlés előtt, hogy mily veszteség számunkra a *Somló* távozása. Nagy tudásával, széles európai műveltségével, ügyünkért való igaz lelkesülésével Társaságunknak olyan szolgálatokat tett, melyekkel őszinte hállára kötelezte le — úgy hiszem — a Társaság minden egyes tagját.

Veszteségünket enyhítse az a gondolat, hogy *Somló* új állásában végre feltalálta a neki megfelelő működési kört s megnyílt számára a lehetőség, hogy képességeit teljesen a tudománynak szentelje. Így a mit benne elveszt Társaságunk, azt a szociológiai tudomány busásan vissza fogja nyerni.

A mi Társaságunknak lefolyt évi működését illeti, arra okunk és jogunk van örömmel és meglelégedéssel tekinteni vissza.

Nemcsak tagjaink szaporodtak örvendetes módon (számuk 281-re emelkedett); de általában is felolvasó és vitaüléseink iránt egyre nő az érdeklődés.

A lefolyt évben a következő felolvasások tartattak:

Hegedűs Lóránt: Az angol munkásmozgalmakról.

Wildner Ödön: Zoláról, mint regényíróról.

Jászt Oszkár: Zoláról, mint szociológusról.

Kenéz Béla: A felekezeten kívül állókról.

Lázár Béla: Zoláról, mint műkritikusról.

Hajós Lajos: Zola és a természettudományról.

Leopold Lajos: A szociológia újabb irányairól.

Somló Bódog: A fejlődés tanáról és annak némely gyakorlati alkalmazásáról.

A felolvasásokat jórészt vita követte. Különösen a két utoljára említett felolvasás kapcsán érdekes két-két ülést betöltő vita keletkezett, melyekben a szociológia néhány alapvető kérdése lett különböző szempontokból megvilágítva.

Örömmel jelenthetem a t. Közgyűlésnek, hogy a *Pulsky-könyvtár* katalógusa már elkészült s az legközelebb a sajtó alól kikerül s a t. tagoknak rendelkezésükre fog bocsájtatni.

A Társaság szerződése a *Husadik Század*-dal változatlanul meghosszabbított.

Nem fejezhetem be jelentésemet a nélkül, hogy meg ne emlékezzem arról az úgyról, mely *Somló* Bódognak társaságunkban tartott felolvasása kapcsán keletkezett és a kedélyeket hosszú ideig izgalomban tartotta. Bármily sajnálatos, sőt megdöbbentő is, hogy egy tudományos intézet tanárai ilyen merényletre voltak képesek nem is a tan — hanem a gondolatszabadság ellen: úgy másrészt nem tagad-

ható, hogy a lefolyt ügy arra is alkalmas volt, hogy a szabad kutatás híveit célzatosabb tömörülésre biztassa s a modern társadalmi kutatás eredményeiről oly köröket is tájékoztasson, kik különben a tudománnyal szemben teljesen közönyösek.

A társadalomtudomány számos honi és külföldi művelője szükségét érezte annak, hogy a megtámadott társunk és a kutatás szabadsága iránti rokonszenvének lelkes kifejezést adjon a titkári hivatalnál, így a „távolból őszinte jókívánatait” küldötte „törekvéseink sikeréért” gróf *Batthyányi* Ervin.

Dr. *Kosutány* Ignác kolozsvári egyetemi tanár többek között ezeket írta :

„Az emberi jogok között nem tudok egyet se, mely szentebb volna, mint a gondolat és a tudományos kutatás szabadsága. A ki agyunknak gondolatot adott, azt olyan szabadnak adta, hogy azzal szemben a világnak minden erőszaka kénytelen tehetetlenségét bevallani. Szétlocseszanthatja az agyat, de tehetetlen a gondolattal szemben. Miért nem tudja ezt mindenki? Miért nem akarják ezt elismerni épen azok, kiknek tudniok kellene, hogy a gondolat szabadságát épen a kereszténység mártírjai vitték diadalra. A kik ezeket ölték, azok is onnan indultak ki, hogy a kereszténység eszméje gonosz eszme, meg kell azt ölni. De azok nem éltek a XX. században!

A kik az eszméket meg akarják fojtani soha célzt nem érnek, elérhetik azonban az ellenkezőjét annak, mit elérni akarnak.

Gondolatot, eszmét üldözni erőszakkal veszedelmes lejtő, melyen nincs megállás. A gondolatnak egyetlen felsőbb fóruma csak az — igazság, melyet az idő megérlel. Ez pusztít el kérlelhetlen szigorral minden igaztalan eszmét, mely úgysis magával hozza a világra az enyészet csiráját.

Eszmékkal szemben erőszakos rendszabályokhoz kapdosni, egy tehetetlen, célját tévesztett, hiu és veszedelmes törekvés, tudatlanság, bűn.

Én a mi civilizáczióinkat nem tartom, se olyan tökéletesnek, hogy új eszméket produkálni felesleges és meddő volna, se olyan roskadozónak, hogy minden új eszme feltűntével „rendőr”-t! kellene kiáltania.

Üdvözlöm dr. Ágoston Péter és dr. Magyary Géza kollegáimat.
Fogadja a T. Titkári hivatal tiszteletemet.”

Enrico Ferri, római egyetemi tanár és az olasz szocialisták parlamenti vezére ezeket írta:

„Megakadályozni azt, hogy egy tanár az egyetemen vagy bárhol másutt szabadon hirdethesse a társadalmi fejlődés tudományos elméletének tényeit és indukcióit, mely az általános fejlődésnek csak egy része — annyit jelent, mint félreismerni az emberi gondolkozás legdicsőségesebb hódítását a XIX. században s e mellett abszurd és gyűlöletes módon megcsönkítani a szellemi szabadságot.

Az annyira modern és progresszív Magyarország nem fogja beszennyezni magát egy ilyen merénnyel a civilizáció ellen. Ez az én reményem és hitem.”

C. *Lombroso* is sietett „a sajtó- és tanszabadság érdekében protestálni, melynek uralma a civilizált Európában már megingathatatlan”.

Achille *Loria* a közgazdaság tanára a turini egyetemen „lelkesen helyesli nemes ügyünket”.

Labriola, a római egyetem tanára is „teljes lelkéből mozgalmunk mellett áll”.

Sergi professzor is a legteljesebben elítéli a nagyvárad tanárok eljárását s tökéletesen egyetért ügyünkkel.

Dr. *Colajanni*, az olasz parlament tagja kifejti, hogy a gondolatszabadság a civilizáció közös ügye.

G. *Ferrero*, turini egyetemi tanár így írt: „Ismét egy ténye a szellemi türelmetlenségnek. Hogy a politikusok az eszmék társadalmi következményeivel szemben elfogultak — természetes dolog; de valóban fájdalmas, hogy a tudomány emberei bevádolják egy társukat, hogy megmérgezi az ifjúság lelkét, mert a többség nézeteivel ellenkező eszméket hirdet. Az igazság felfedezésére irányuló minden törekvés tisztelete nekem a tudós első kötelességének látszik. A politikai következményekkel szemben való elfogultság méltatlan hozzá; ha leengedi magát győzetni ezen elfogultság által, a tudós megszűnik az igazság papja lenni és határozott gazdasági és politikai érdekek szolgája lesz.”

C. *Vivante*, a kereskedelmi jog tanára a római egyetemen, így nyilatkozik:

„Keserőséggel telt érzülettel olvasom, hogy a nagyvárad jogi kar fölhívta a közoktatási minisztert, hogy társukat, Somló tanárt bocsássa el, mert megmérgezi a fiatalság lelkét a társadalmi fejlődés tanaival. A vád oly súlyos, korunk jogi meggyőződésére annyira sértő, hogy szinte hihetetlennek látszik. Az ily tények ellen az én lelkem a legélelkebb méltatlankodással protestál. A gondolatszabadság legskrupulózusabb tiszteletében felnőve, hozzászokva a legtisztább loyális kollégáim részéről, csatlakozom a magyar szociológusok ügyéhez a legélelkebb megvetéssel a reakció ellen, mely a barbár idők brutális erőszakoskodásába akarna minket visszadönteni.”

Benedetto Croce, az esztétikus és szociológus:

Egész lelkéből egyetért a tudomány és a gondolat szabadsága ügyével. A Somló-ügy nemcsak Magyarország ügye, de az egész civilizált világé. „Hihetetlennek látszik, hogy még a mi korunkban is ilyen eszközökhöz fordulnak, daczára annak, hogy a történelem kimutatta az ilyen üldözések hiábavalóságát. Talán azért van az egész ügy, hogy kimutassák, hogy minden történelmi korszakban tovább élnek az elmúlt és túlhaladott korok maradványai? Hogy az ellentétnél fogva

éreztessek velünk, hogy milyen drágák a modern világ által kiküzdött szabadságok?”

Angliából is érkeztek nyilatkozatok.

Walter Crane: „Fogadják rokonszenvem nyilvánítását. A szólás- és vélemény szabadság a nemzeti élet lényeges kelléke.”

A „*Fabian Society*” ezt sürgönyözte: „A Fabianusok szívből Önökkel tartanak. Gondolatszabadság nélkül nincs nevelés.”

Végül rokonszenvét fejezte ki *Sidney Webb* az angol trade-unionizmus egyik vezére.

Ezekre a megemlékezésekre — at. közgyűlés jóváhagyása reményében — a titkári hivatal már válaszolt, megköszönve a lelkes rokonszenvet s örömmel tudatva, hogy közoktatásügyi miniszterünk energikusan megvédelmezte a tan- és gondolatszabadságot.

Azt hiszem t. Társaság, hogy biztatóbb auspicziumok mellett nem zárhatnók be ez évi működésünket, mint tudományunk nemzetközi kitűnőségeinek s nem egy vezérének ilyen meleg és rokonszenves nyilatkozataival.

A lefolyt év ékesszólóan mutatta ki, hogy Társaságunk komoly társadalmi szükségletet elégít ki s bizton számíthat minden valóban progresszív s tudományos érzékű ember támogatására.

Majd *dr. Teller Miksa* pénztáros számolt be a Társaság múlt évi pénzügyi viszonyairól» Jelentése, a mely örvendetes tudomásul szolgált, a következő főbb adatokat tartalmazza:

Zárszámadás az 1902. évről.

<i>Bevétel.</i>	Kor	<i>Kiadás.</i>	Kor
Pénztári maradvány 1901.	223.20	A XX. század folyóiratért	2472.—
Tagdíjak folyó évre	3720.—	Tagdíjak beszedeiséért	159.—
Tagdíj hátralékokból bef.	60.—	Nyomatványokért	53.90
Nemzetközi munkás védő-		Szolgák	50.—
egylet megtérítése	99.72	Világítás	128.49
		Irodai kiadások	135.06
		Gyorsírók díja	100.—
		Könyvtár rendezésért	120.—
		Pénztári felesleg	<u>884.47</u>
	4102.92		4102.92

Budapesten, 1903. június 25.

*Dr. Teller Miksa, s. k.
pénztárnok.*

Ezen zárszámadás egyes tételeit a pénztárkönyvvel, a tagok könyvével és az igazoló okmányokkal egybevetettük és helyesnek találtuk. Va gyonkimutatásra alapító tagok hiányában, szükség nem volt. A pénztárnok részére a felmentvényt az 1902. évre megadni ajánljuk.

Budapesten, 1903. június 25.

*György Aladár s. k. Dr. Kovács Gyula s. k. Dr. Lessner Richárd s. k.
szám vizsgálók.*

A számvizsgálók jelentése alapján a közgyűlés a pénztárosnak a fölmentvényt köszönettel megadta. Ezután a közgyűlés az 1903. évi költségvetést a következőképp állapította meg:

Előirányzat 1903. évre.

<i>Bevételek.</i>	Kfr	<i>Kiadások.</i>	Kor.
Pénztári maradvány . . .	884.47	XX. század folyóiratért.	3240.—
Tagdíjak.....	5000.—	Tagdíjbeszedésért	200.-
		Nyomatványokért	300.—
		Ipar és ker. kamara két szolgájának	50.—
		Világítás	200.—
		Irodai kiadások	300.—
		Előre nem látott kiadások	200.—
		Gyorsírók díja	100.—
		Pulszky kép alapra	200.—
		Könyvtár kiegészítése	400.
	5884.47	Várható felesleg	694.47

Dr. Gratz Gusztáv titkár előterjesztette az alapszabályok 9-ik §-ának módosítására vonatkozó javaslatot, a mely szerint a székesfővárosi lakosokból álló választmány mellett szervezendő egy, 20 vidéki tagból álló választmány is, oly célból, hogy az a Társaság törekvéseit az ország különböző helyein képviselje és támogassa. A közgyűlés a javaslatot egyhangúlag elfogadta. Ezután végbementek a választások. *Dr. Somló Bódog* helyére, a kinek a titkári állásról a székesfővárosból történt távozása következtében történt lemondását a közgyűlés sajnálattal vette tudomásul s a kinek buzgó működéséért a közgyűlés köszönetet szavazott, lelkes közfelkiáltással *dr. Jászi Oszkár* lett a Társaság titkára.

A választmányban az alapszabályszerűleg történt kilépések s az elhalálozás, a vidéki választmány szervezése stb. folytán egyébként megüresedett helyekre a közgyűlés a következőket választotta meg: Acsády Ignác, Babarcsi-Schwartzter Ottó, Balogh Jenő, Gr. Batthyányi Ervin, Benedek János, Ifj. Chorin Ferencz, Emmer Kornél, Fayer László, Gerster Miklós, Hajós Lajos, Hertzka Tivadar, Illés József, Kristóffy József, Lánczy Gyula, Lyka Károly, Moravcsik Ernő Emil, Petrovics Elek, Reichard Zsigmond, Schulek Géza, Szabó Ervin, Török Aurél, Vargha Ferencz, Wolfner Pál.

Az újonnan szervezett vidéki választmány tagjai lettek: Bors Emil (Pécs), Czirbusz Géza (Temesvár), Finkey Ferencz (Sárospatak), Jászi Viktor (Debreczen), Kégl János (Monor), Kiss Albert (Kecskemét), Kolosváry Bálint (Kassa), Kosutány Ignác (Kolozsvar), Leopold Gusztáv (Pusztaszék), Leopold Lajos (Pusztaszék), Lukács Adolf (Kolozsvar), Lukács György (Békés-Gyula), Navratil Ákos (Kassa), Niamesny Mihály (Temesvár), Pap Tibor (Máramaros-Sziget), Pekár

Károly (Lőcse), Tegze Gyula (Kecskemét), Schneller István (Kolozsvár), Somló Bódog (Nagy-Várad), Várady Zsigmond (Nagy-Várad).

Következett *dr. Wolfner Pál* indítványa. Ez következőképp hangzott:

„Mondja ki a Társaság közgyűlése, hogy ismeretterjesztő munkástanfolyamok rendezését kívánatosnak és szükségesnek tartja. A Társaság közgyűlése ezek rendezésére a maga kebeléből, mint a Társaság „Munkástanfolyam rendező-bizottság”-át egy 20 tagú bizottságot küld ki, felruházván azt azzal a jogosítvánnyal, hogy a tanfolyamokat a maga belátása szerint rendezze és szükség esetén önmagát ki is egészítse”.

A Társaság az indítványt egyhangúlag elfogadta s mindjárt meg is alakította a rendező-bizottságot. A bizottság vezetői *dr. Pikler Gyula* és *dr. Hegedűs Lóránt* társasági alelnökök, titkárja *dr. Wolfner Pál* tagjai pedig: Gróf Batthyány Ervin, dr. Fellner Frigyes, dr. Friedrich Vilmos, dr. Hajós Lajos, dr. Harrer Ferencz, dr. Illés József, dr. Jászi Oszkár, dr. Kacsóh Pongrácz, dr. Meiler Simon, Méray-Horváth Károly, dr. Petrovics Elek, dr. Schein Mór, dr. Szabó Ervin, dr. Szladits Károly, gróf Teleki Sándor, dr. Vámbéry Ruzstem, dr. Veigelsberg Hugó, dr. Wildner Ödön, dr. Wolfner Pál és Zigány Zoltán. A közgyűlés ezután az elnök életetésével véget ért.